

Treball de Fi de Grau

Títol

Tractament fotogràfic del diari *El Día Gráfico* durant la Segona República fins al cop d'Estat del 1936

Autoria

Alejandro Flores García

Professorat tutor

Teresa Ferré Panisello

Grau

Comunicació Audiovisual	☐
Periodisme	☒
Publicitat i Relacions Públiques	☐

Tipus de TFG

Projecte	☐
Recerca	☒

Data

1 de juny de 2022	☒
29 de juliol de 2022	☐

Full resum del TFG

Títol del Treball Fi de Grau:

Català:	Tractament fotogràfic del diari <i>El Día Gráfico</i> durant la Segona República fins al cop d'Estat del 1936		
Castellà:	Tratamiento fotográfico del diario <i>El Día Gráfico</i> durante la Segunda República hasta el golpe de Estado de 1936		
Anglès:	Photographic treatment of the newspaper <i>El Día Gráfico</i> during the Second Republic until the coup of 1936		
Autoria:	Alejandro Flores García		
Professorat tutor:	Teresa Ferré Panisello		
Curs:	2021/22	Grau:	Comunicació Audiovisual
			Periodisme
			Publicitat i Relacions Públiques

Paraules clau (mínim 3)

Català:	Fotografia, fotoperiodisme, premsa diària, segona república
Castellà:	Fotografía, fotoperiodismo, prensa diaria, segunda república
Anglès:	Photography, photojournalism, daily press, second republic

Resum del Treball Fi de Grau (extensió màxima 100 paraules)

Català:	La Segona República espanyola va estar una de les etapes on més es va desenvolupar el fotoperiodisme a Espanya. <i>El Día Gráfico</i> va esdevenir un diari fotogràfic capdavanter en la difusió no només a Catalunya, sinó també a la resta d'Espanya. L'objectiu d'aquest treball és investigar com aquest diari va tractar la informació gràfica durant els anys de la Segona República fins al cop d'Estat del 1936, fixant-nos en les notícies d'actualitat que hi van succeir i com <i>El Día Gráfico</i> les va transmetre a la seva maquetació.
Castellà:	La Segunda República española fue una de las etapas en las que más se desarrolló el fotoperiodismo en España. <i>El Día Gráfico</i> se convirtió en un diario fotográfico pionero en su difusión no solo en Cataluña, sino también en el resto de España. El objetivo de este trabajo es investigar cómo este diario trató la información gráfica durante los años de la Segunda República hasta el golpe de Estado de 1936, fijándonos en las noticias de actualidad que sucedieron y cómo <i>El Día Gráfico</i> las transmitió en su maquetación.
Anglès:	The Spanish Second Republic was one of the periods in which the photojournalism developed the most in Spain. <i>El Día Gráfico</i> became a leading graphic newspaper in its diffusion not only in Catalonia, but also in the rest of the country. The objective of this work is to investigate how this newspaper managed the graphic information during the period of the Second Republic until the coup of 1936 against the government, paying attention to the current news that happened and how <i>El Día Gráfico</i> transmitted them by its layout.

Agraïments

Voldria agrair a la Teresa Ferré la seva dedicació en guiar-me a fer aquest treball.

També a la Dúnia, que m'ha ajudat i motivat cada dia per seguir endavant.

I a la meva família, per preocupar-se sempre per mi.

ÍNDIX

1. MARC TEÒRIC	1
1.1. El gravat, primer element gràfic als diaris.....	1
1.2. Desenvolupament de la fotografia com a document social i introducció en la premsa 2	
1.3. Expansió de la premsa de masses a Catalunya.....	6
1.4. Els impulsors dels diaris gràfics a espanya i Catalunya.....	8
1.5. Context de la premsa durant la II República	9
1.6. La premsa gràfica durant el període republicà	11
1.7. El cas de la tribuna i la creació d' <i>El Día Gráfico</i>	12
1.8. L'equip d' <i>El Día Gráfico</i> a partir de 1928.....	13
1.9. <i>El Día Gráfico</i> com a diari gràfic referent a Catalunya durant la II República.....	15
2. METODOLOGIA	17
2.1. Objecte d'estudi	17
2.2. Hipòtesis	18
2.3. Procediment	19
3. ANÀLISI	20
3.1. Estructura general del diari	20
3.2. Seccions gràfiques	22
3.2.1. Álbum pintoresco. Fotografías curiosas.....	23
3.2.2. Retratos y recuerdos.....	23
3.2.3. Actualidad teatral en España y el extranjero.....	23
3.2.4. Modas / La Moda	23
3.2.5. Viaje a Cataluña / reportatges de viatges.....	24
3.3. Tipus de portada.....	24
3.3.1. Informatives d'actualitat.....	24
3.3.2. No informatives d'actualitat.....	25
3.4. Tipus reproducció fotogràfica per secció	26
3.5. Descripció general i característiques de les seccions gràfiques.....	27
3.6. Tècniques i innovacions fotogràfiques	30
3.7. Qui firma les fotografies.....	32

3.8.	Canvi de rumb als dominicals.....	32
3.9.	Suplements gràfics.....	33
3.9.1.	Suplements esporàdics (d'actualitat).....	33
3.9.2.	Suplements periòdics.....	33
3.10.	Cobertura gràfica.....	36
3.10.1.	Cobertura gràfica al 1931.....	36
3.10.2.	Cobertura gràfica al 1932.....	40
3.10.3.	Cobertura gràfica al 1933.....	46
3.10.4.	Cobertura gràfica al 1934.....	50
3.10.5.	Cobertura gràfica al 1935.....	54
3.10.6.	Cobertura gràfica al 1936.....	56
3.11.	Fets periòdics.....	60
3.12.	Cobertura gràfica del Partido Republicano Radical.....	62
3.13.	Concurs fotogràfic.....	63
4.	CONCLUSIONS.....	64
5.	BIBLIOGRAFIA.....	66

INTRODUCCIÓ

La història del fotoperiodisme, des dels seus orígens fins a l'actualitat, ha estat condicionada pel context històric en què es desenvolupava, i també el format en què es presentava al públic. És un camí de resistències enfront de les formes tradicionals de fer periodisme i de transmetre la informació d'actualitat, i d'un constant canvi de rutines on el desenvolupament tecnològic i de les societats ha incidit directament en la seva trajectòria. El periodisme gràfic comença a tenir cabuda dins de la maquetació dels diaris, de manera genèrica, molt després de la invenció de la fotografia, una tardança que és fruit, en part, d'aquest escepticisme.

El Día Gráfico és un exemple de diari que, durant vint i sis anys, fou capdavanter de la premsa gràfica a Barcelona, i també a Catalunya i arreu de l'Estat espanyol. Fundat el 1913, va comptar amb la col·laboració de les nissagues de fotoperiodistes més importants de Barcelona, com són els *Merletti*, els *Brangulí* i els *Pérez de Rozas*, o les fotografies de *Josep Badosa*, *Joan Maymó*, *Francisco Florit*, *Adolf Mas i Ginestà*, *Agustí Centelles* i tants altres. D'aquesta manera, durant el període de la II República, tot coincidint amb l'expansió de la premsa de masses a ciutats com Barcelona a començaments de la dècada dels 30, els mitjans de comunicació impresos van donar al fotoperiodisme l'oportunitat per a la seva expansió professional i informativa.

La II República va significar un moment de gran pluralisme per a la premsa, i va coincidir amb la introducció dels avenços tecnològics de la fotografia en la professió del fotoperiodisme. La modernització de les infraestructures a Catalunya, els canvis en les formes de lleure i de compartir la cultura, amb la proliferació de grans espectacles i la celebració d'importants esdeveniments polítics van ser propicis perquè l'ofici es desenvolupés malgrat els períodes de censura que es van imposar a la premsa, en especial durant el Bienni Negre.

Aquest treball pretén analitzar el tractament fotogràfic del diari *El Día Gráfico* durant el període republicà, quins són els temes que més importància tenen a nivell gràfic, qui signa les fotografies i com s'estructuren dins d'un dels diaris gràfics més importants a Catalunya durant el lapse de temps comprés entre la proclamació de la República, el 14 d'abril de 1931, fins a la fallida del cop d'estat a Barcelona el 19 de juliol de 1936.

És un període que, respecte *El Día Gráfico*, no ha estat analitzat d'acord amb aquests aspectes. Per tant, aquesta recerca enceta la recuperació de la història d'aquest rotatiu i, alhora, des d'una perspectiva general, també aprofundirà en un dels períodes més importants per a la professionalització del fotoperiodisme a un dels diaris més rellevants en quant a premsa gràfica.

D'aquesta manera, es farà un repàs històric del paper de les il·lustracions i els gravats als primers exemplars de premsa, tant diària com setmanal i mensual, per tenir una idea dels principals motius que van impulsar la dedicació d'espai de maquetació a diferents elements gràfics. Després, es mencionarà els primers anys del desenvolupament de la fotografia durant la segona meitat del segle XIX fins a la dècada dels 80 i 90 del mateix segle i quina trajectòria va tenir fins a la seva democratització i la seva consideració com a element de documentació social. Seguidament, s'explicarà la seva introducció en la premsa diària dins el context de l'inici de la societat de masses a Catalunya, i quin paper va tenir *El Día Gráfico* en aquest aspecte i, en especial, durant el període republicà, objecte d'estudi d'aquest treball.

1. MARC TEÒRIC

El desenvolupament històric del fotoperiodisme i la seva introducció en la premsa diària està marcat per tres factors. En un primer lloc, pels descobriments tecnològics en el camp de la fotografia, que van permetre democratitzar el seu ús a mesura que el format de les càmeres i el revelat de les fotografies es feia més accessible. En segon lloc, pel perfeccionament dels mitjans de reproducció i transmissió: la possibilitat de reproduir imatges fotogràfiques als diaris –adaptant la seva maquetació als nous elements gràfics– així com la facilitat de transmissió de la fotografia un cop es desenvolupa el telègraf ajuden a fer conèixer noves maneres de fer arribar una notícia mitjançant altres mecanismes. Per últim, el canvi de mentalitat ha estat un dels grans reptes als que es va enfrontar la fotografia durant els primers anys d'aplicació en el camp del fotoperiodisme, amb resistències en una primera etapa i una tímida introducció als diaris durant l'època de desenvolupament de la premsa de masses a partir de la dècada dels anys 80 del segle XIX i, en especial, durant el primer terç del segle XX (Jean Amar, 2005).

1.1. El gravat, primer element gràfic als diaris

La introducció de la fotografia a la premsa diària no es va produir fins a finals del segle XIX, primerament, i a partir de principis del segle XX de manera habitual als diaris d'Occident. No obstant això, la il·lustració per mitjà d'altres mecanismes com el gravat sí que va tenir cabuda, per exemple, a les *relacions* catalanes del segle XVII. Es tractava d'uns fulletons informatius on es publicaven, freqüentment, esdeveniments relacionats amb victòries aconseguides per part de l'exèrcit espanyol i els seus aliats, celebracions i actes de caire religiós, relats sobre miracles, desastres, crims o execucions (Gabriel, 1995).

Una de les característiques més atractives d'aquestes *relacions* eren les il·lustracions en format de gravats que apareixien a les portades, sovint utilitzades de manera repetida a diferents exemplars, i que tenien com a finalitat la de reclam i indicació general de la temàtica del fet que es relatava.

De fet, aquest tipus de gravats es van utilitzar de manera ininterrompuda a molts dels periòdics fins a la seva substitució per la fotografia. Els primers exemplars usaven les il·lustracions i els dibuixos en forma de gravat per ser utilitzats com a caricatura crítica d'alguna temàtica concreta. No obstant això, es tractava d'elements costosos i que solien aparèixer en més d'un exemplar de manera repetida passat un temps, una manera de reciclar les il·lustracions.

Durant el segle XIX, i especialment a partir de la segona meitat, la premsa es desenvolupa a bona part de les ciutats europees i apareixen noves capçaleres. A Barcelona, el diari *La Publicidad* neix l'any 1878 en un context de gran protagonisme dels gravats. De fet, va ser capdavanter en aquest aspecte i un dels més il·lustrats, perquè majoritàriament, aquest tipus de gravats apareixien a les revistes. (Gabriel, 1995)

Amb l'organització de l'Exposició Universal de 1888 a Barcelona i durant aquella dècada, els diaris no publicaven encara fotografies a les seves pàgines. Només les revistes setmanals i quinzenals il·lustrades, com ara *La Hormiga de Oro* o *La Ilustración espanyola y americana* s'ho podien permetre, ja que el procés de revelat de les fotografies era costós i encara hi havia resistències cap a l'ús de la fotografia com a material periodístic. *La Vanguardia*, per exemple, va adquirir un taller propi de gravats el 1894, quan? fet que els va permetre il·lustrar més el diari i publicar, un cop al mes, una edició extraordinària amb gravats.

1.2. Desenvolupament de la fotografia com a document social i introducció en la premsa

Gisèle Freund (1993) explicava que el poder de la fotografia de reproduir exactament la realitat externa la dota d'un caràcter documental i la presenta com el procediment de reproducció més fidel i imparcial de la vida social. Durant els primers anys del desenvolupament de la fotografia, a partir de la segona meitat del segle XIX i fins a mitjans dels 80 del mateix segle, es tractava d'una eina que no pretenia ser un mecanisme de rendibilitat econòmica, i era utilitzada pels primers entusiastes per fer arribar aquella imatge al públic amb una intenció testimonial (Sousa, 2011).

De fet, una de les primeres fotografies d'esdeveniments va ser el 1842 a Hamburg, quan Carl F. Stelzener va deixar constància de les runes d'un barri de la ciutat provocades per un incendi. Aquella fotografia, presa amb daguerreotip, no va aparèixer a la premsa, perquè encara no es comptava amb els processos de reproducció pertinents, però la revista setmanal *The Illustrated London News* va publicar un dibuix a partir de la fotografia d'Stelzener (Sousa, 2011).

Una de les figures que més protagonisme va tenir en el desenvolupament de la fotografia va ser la de Gaspard-Félix Tournachon, popularment conegut com a Nadar, responsable d'un estudi que va reunir a l'elit intel·lectual de París a partir del 1853. Es tracta d'una primera època on l'art encara veia amb hostilitat el nou invent, ja que molts retratistes el consideraven com a una amenaça cap al seu treball. Les persones que es deixaven retratar per Nadar ho feien com a acte de bona voluntat, i la relació entre el fotògraf i el model no estava encara supeditat al preu del treball, perquè la fotografia no era una mercaderia.

La veritable revolució ve de la mà de Disderi, que va democratitzar l'accés a la fotografia del retrat (abans sense pretensions comercials) amb la invenció de la targeta de visita i una reducció del format que li va permetre vendre-les cinc vegades més barates que un retrat normal, obrint-li les portes a un públic molt més ampli que l'elit burgesa i intel·lectual clienta dels primers retrats.

D'aquesta manera, no només els retrats de qui s'ho pogués permetre, sinó també de grans personalitats i eminències del moment, quedaven a l'abast de tothom, apropant l'observador a un món més pròxim i més real (Sousa, 2011). Les guerres com la de Crimea (1853 a 1856), la de secessió (1861 a 1865), o la franco-prusiana (1870 a 1871) seran un dels temes més fotografiats, malgrat que seran imatges d'escenes estàtiques per les limitacions tècniques de les primeres càmeres (amb uns temps d'exposició de diversos segons).

A pesar del document del que tenim constància, seran fotografies que encara no sortiran impreses als diaris fins a la dècada dels 80 del segle XIX. Precisament, el 4 de març de 1880 apareix al *Daily Herald* la primera fotografia de la història publicada a un diari (Guillamet, 1994), i on apareixen unes barraques d'un barri marginal (Shanty

Town). La reprografia va ser possible gràcies a la tècnica del *halftone* o sistema de semitons en relleu, que reproduïx una trama mitjançant l'ús de punts de diferents mides creant un efecte de degradat.

Alhora, George Eastman inventa la primera càmera Kodak (Sousa, 2011) amb el lema “*Tú pressionas el botón, que nosotros farem la resta*”. A partir d'aquest moment, la fotografia aconseguix la democratització definitiva i el seu ús comença a ser massiu, ja que es deixaven de banda els coneixements tècnics que calien per al revelat de les imatges i s'arribava a un públic més ampli. Com explica Sousa (2011), no només es democratitza l'ús de la fotografia, sinó que també permetria al fotògraf *amateur* convertir-se en creador, garantint que els esdeveniments més destacats de les històries individuals i familiars quedessin representats en una imatge.

No obstant això, la fotografia encara tardarà dècades en introduir-se de manera regular als diaris fins a la creació, el 1904, del *Daily Mirror* a Anglaterra, i el 1919 del *Illustrated Daily News* a Nova York, i els gravats encara seguiran sent els elements gràfics més utilitzats per la seva facilitat de ser reproduïts sobre el paper, si bé sempre estaran supeditats a la importància que se li donava al text.

Com apunta Freund (1993) malgrat que el sistema de reproducció ja s'havia inventat, les maquetes que permetien passar la fotografia a una trama de punts es feien de manera independent a la maquetació del diari, un procés lent que no permetia complir amb la immediatesa que requereix una publicació diària. Paral·lelament, diferents fotògrafs comencen a utilitzar la fotografia com a eina de crítica social per denunciar els horrors de la guerra (Mathew B. Brady), les condicions de vida dels suburbis de les grans ciutats (Jacob Riis) o l'explotació laboral infantil (Lewis Hine), i deixaran un document social que, cada cop més, s'acosta a les pretensions fotoperiòdiques de documentar l'entorn més proper per arribar a un públic determinat.

El fotoperiodisme, en aquest sentit, es desenvolupa en gran part a l'Alemanya dels anys 20, on van sorgir els primers reporters gràfics i que van dotar de prestigi l'ofici (Freund, 1993). Durant la Primera Guerra Mundial, la premsa havia viscut una etapa de censura que, en els anys posteriors de la república liberal, es va impulsar per donar pas a revistes il·lustrades com la *Berliner Illustrierte* i el *Münchener Illustrierte*, que

deixen de banda els dibuixos per donar pas a la fotografia. Així mateix, es van desenvolupar les agències fotogràfiques independents, com *Dephot*, que suplien les revistes de material gràfic, fent que Alemanya es convertís en el país amb més revistes il·lustrades, amb tirades properes als 5 milions d'exemplars (Sousa, 2011).

Amb els diferents avenços tècnics que arriben de la mà de la fotografia, apareix la càmera ERMANOX el 1924. Fins ara, els fotògrafs carregaven amb grans equips i plaques que requerien d'un revelat complex, a més de caldre d'un temps d'exposició que dificultava la instantània si no s'acompanyava d'un *flash*. L'aparició de càmeres com la ERMANOX fan possible la fotografia d'incògnit, *càndida* o desapercebuda (Fabre, 1990), ja que equipaven unes pel·lícules més sensibles i unes lents més lluminoses que permetien fotografiar sense que els subjectes que hi apareixien s'adonessin que estaven sent fotografiats.

“Tregui fotografies vostè mateix al teatre, durant la representació, amb la càmera ERMANOX, petita, de fàcil maneig i poc visible”, s'anunciava la nova càmera. Aquest format petit i discret de les noves càmeres, junt amb la popularització de les Leica i el pas universal de les pel·lícules de 35mm durant els anys 20 i 30, van impulsar l'ofici del fotoperiodisme gràcies al ràpid revelat que permetien i la facilitat en el seu ús durant les condicions més complexes.

1.3. Expansió de la premsa de masses a Catalunya

L'Exposició Universal celebrada a Barcelona l'any 1888 va ser un dels esdeveniments que va impulsar la formació de la societat de comunicació de masses a Catalunya (Espinet i Tresserras, 1997). En un context de desplaçament dels sectors industrials tradicionals i de modernització de la societat i de l'economia en diferents àmbits, els mitjans de comunicació agafen cada cop més protagonisme en la difusió de la informació i com a transmissors d'aquests canvis. El capitalisme industrial s'instal·la a les grans urbs europees, i Barcelona i altres ciutats catalanes tindran un gran paper en el seu desenvolupament.

A partir de finals del segle XIX i, en especial, principis del XX, comença un procés de concentració urbà amb l'establiment d'una sèrie de xarxes que connecten diferents nuclis urbans, fet que impulsa la modernització de les infraestructures del transport i les vies de comunicació i una uniformització cultural de les capes de la societat.

Aquesta concentració urbana té les seves arrels en un procés de migració del camp cap a la ciutat, tant provinent de l'interior de Catalunya com d'altres parts d'Espanya. Les Exposicions Universals dels anys 1888 i 1929, acompanyades del desenvolupament industrial, feien créixer la demanda de mà d'obra per la construcció del metro i l'eixamplament de diverses ciutats catalanes. (Espinet i Tresserras, 1997)

Entre els anys 1900 i 1930, en només tres dècades Barcelona va doblar la seva població, passant de 553.000 a 1.006.000 habitants, i el 36% de la població catalana ja vivia a les ciutats. I com apunta Espinet i Tresserras (1997, p36), *'una de les condicions necessàries per al desenvolupament d'un ecosistema comunicatiu de masses és un elevat grau de concentració urbana, l'ecosistema de comunicació de masses és substancialment urbà'*. fet que propiciarà la creació i el creixement en la difusió dels diaris de masses. Sorgeixen noves formes de comunicació en una societat que, poc a poc, es modernitzava per entrar en una etapa de cosmopolitisme.

A principis del segle XX, la població a Barcelona per al sector d'arts gràfiques i premsa era de 1.460 persones, només el 1,4% de la població activa. 30 anys després ja era del 9.750 persones, un increment del 567.81 % (set vegades més) amb respecte l'any 1900, suposant d'aquesta manera que el 5% de la població activa es dedicava a aquest sector.

A partir de la segona dècada del segle XX, pugen els tiratges dels diaris i baixen els preus, tot acompanyat d'una modernització de les impremtes, la professionalització de l'ofici del periodista i campanyes de publicitat amb formes més directes d'arribar al lector, que faran incrementar els ingressos dels diaris (Guillamet, 1994).

Tant la província de Barcelona com, especialment, la capital catalana, seran els nuclis d'aquesta proliferació de la premsa de masses. Barcelona ciutat comptarà amb el 80% de les publicacions diàries de tota la província l'any 1920. Gómez Mompart (1992) apunta a la modernitat i el caràcter urbano-industrial i al tradicionalisme comercial-menestral de Barcelona com a factors propicis d'aquest desenvolupament, a més de ser una ciutat on es concentra bona part del sector indústria i serveis de Catalunya, i on l'aposta pel futur en diferents àmbits convertien la variant catalana, probablement, *'en la més homologable i avantguardista en el conjunt de l'Estat'* (Gómez Mompart, 1992, p.41). La província de Barcelona passarà de tenir 158 periòdics l'any 1900 a 434 el 1920.

Barcelona passa de tenir l'any 1913 15 linotípies (les màquines encarregades de mecanitzar el procés de composició dels textos impresos) a tenir-ne 313 el 1920, i de 8 a 15 impressores rotatives. A més, les línies telefòniques van augmentar en un 250% en només 15 anys (entre el 1906 i el 1921) a Espanya, i els despatxos telegràfics en un 250% (Guillamet, 1994). Amb això, el volum d'informació trobava cada cop més canals per circular, tant per ser emesa com rebuda pel públic, alhora que l'accés a aquesta es democratitzava cada cop més, permetent la difusió de noves idees (Espinet i Tresserras, 1997).

En aquests anys, els periòdics moderns comencen a desenvolupar-se al voltant dels anys 20, on les publicacions diàries van viure un període de transformació. *'La paginación aumentó; los contenidos fueron organizados mejor; crecieron las*

secciones dedicadas a los Deportes, los Toros, el Cine, el Teatro, los Servicios y los pasatiempos; proliferaron las páginas con temas como el Turismo, la Medicina o la Música, y nacieron los suplementos semanales' (Vílchez de Arribas, 2011, p.105).

1.4. Els impulsors dels diaris gràfics a espanya i Catalunya

Paral·lelament al desenvolupament de la premsa de masses a Catalunya i Barcelona, l'ofici del fotoperiodisme i la fotografia començava a introduir-se en els diaris. Caldrà remuntar-nos al 1881 per entendre el desenvolupament de la fotografia en la premsa a Espanya. Aquell any, la revista barcelonina *La Ilustración* publicava la primera fotografia impresa mitjançant el sistema de la fototípia, i un any després el primer fotograt amb trama. Hi va tenir un paper important la Sociedad Heliográfica de España en el desenvolupament i la importació dels sistemes d'impressió de fotografies a les capçaleres de la premsa espanyola (Fabre, 1990).

Va ser durant l'etapa de l'Exposició Universal del 1888 a Barcelona que la fotografia començava a tenir cabuda a les revistes amb l'impuls del fotograt, però encara es compaginaria amb el protagonisme dels gravats. Els processos de revelat de les fotografies encara era complex i la fotografia no gaudia dels avenços tècnics que permetien l'obtenció d'instantànies (la major part d'elles eren imatges estàtiques), a més de ser un mitjà amb uns materials costosos (Guillamet, 1994). Així mateix, les imatges de l'Exposició del 1888 encara no es poden considerar de caire fotoperiodístic, ja que estaven fetes de manera gairebé exclusiva per Adouard (Fabre, 1990).

Haurem d'apropar-nos a principis del segle XX per trobar les primeres fotografies impreses a les planes dels diaris catalans. El primer diari català en incloure fotografies a les seves pàgines va ser *La Vanguardia* l'any 1910 en format de fotograt (Fabre, 1990). En el cas espanyol, el diari ABC apareix com a setmanari il·lustrat el 1903, convertit en diari el 1905, i que tindrà "*cultivarà preferentement la informació gràfica, haciéndola objeto de especial cuidado para ofrecer en ella cuanto pueda interesar al público*", com es destacava a l'editorial de l'1 de juny de 1903. Generalment, la estructura que seguia va ser copiada per la resta de diaris del país, amb una imatge a

portada i un plec interior reproduït en buitgravat amb el títol genèric “*Información gráfica*” i una selecció de fotografies (Sánchez i Olivera, 2014).

1.5. Context de la premsa durant la II República

Aquest treball pretén analitzar el tractament gràfic del diari *El Día Gráfico* durant els anys de la República a Barcelona. És per aquesta raó que cal analitzar quin paper va tenir la premsa entre els anys 1931 i 1936, just abans de començar la Guerra Civil, per contextualitzar-la i entendre com operava i quins límits tenia.

Proclamada la II República a Espanya, s’obria un període de llibertats i reconeixements de drets que, amb la dictadura de Primo de Ribera, s’havien abolit. La premsa va viure un període de creixement en quant a la difusió, i els primers anys neixen nombroses capçaleres. El primer període de la república a Espanya s’estrenava amb ‘*una absoluta llibertat de premsa*’ (Guillamet, 1994, p.127), reconeguda a l’article 34 de la pròpia Constitució de la República Espanyola aprovada el 9 de desembre de 1931: ‘*Toda persona tiene derecho a emitir libremente sus ideas y opiniones, valiéndose de cualquier medio de difusión, sin sujetarse a previa censura. [...] No podrá decretarse la suspensión de ningún periódico sino por sentencia firme*¹’.

No obstant això, s’aproven un seguit de lleis que limiten la publicació d’alguns periòdics i la llibertat de premsa de la que comptava la república durant el primer període, en especial enfront la premsa adversa. L’autor Checa Godoy (1989, p.15) defineix que ‘*La II República representa el proceso apasionante de cómo en un período corto, de alto pluralismo, con buen número de partidos políticos y continuas oscilaciones de poder, nacen y mueren centenares de periódicos*’.

En primera instància, la Llei de Defensa de la República, aprovada el 21 de octubre de 1931, dos mesos abans de la Constitució de 1931, va suposar una limitació per a alguns periòdics. El seu article primer definia com a delictes les següents agressions a la República: ‘*La difusión de noticias que puedan quebrantar el crédito o perturbar*

¹ Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes (2014). *Constitución de la República española de 9 de diciembre 1931*. Recuperat de: <https://www.cervantesvirtual.com/obra-visor/constitucion-de-la-republica-espanola-de-9-de-diciembre-1931/html/>

la paz o el orden público, *'toda acción o expresión que redunde en menosprecio de las Instituciones u organismos del Estado'* i *'la apología del régimen monárquico o de las personas en que se pretenda vincular su representación'*². Seoane i Saiz (2007, p.208) defineix el primer període pel principi de “no llibertat per als enemics de la República”.

Una altra llei que va marcar la llibertat de premsa durant el període republicà i, en especial, durant el segon bienni republicà (bienni negre / radical-cedista), va ser la Llei d'Ordre Públic, aprovada el 28 de juliol de 1933. Aquesta norma va suposar el reconeixement d'una sèrie de facultats restrictives a la premsa per part del govern durant estats de prevenció, alarma o guerra³. La declaració de l'Estat d'alarma en diferents ocasions durant aquest període va implicar la suspensió de les garanties constitucionals i, en especial, de l'article 34 de la Constitució, a més de la censura prèvia per part de les autoritats pertinents.

Per aquesta raó, moltes publicacions periòdiques van desaparèixer durant el període republicà o van ser suspeses (el número de diaris d'informació general existents a l'inici de la II República era de 27, mentre que al final del mateix període baixa a 24) (Checa Godoy, 2011). Segons Seoane i Saiz (2007), els que van tenir més facilitats per mantenir-se en publicació van ser aquells que es van “adherir clarament a la república”, i aquells que, donats suport per empreses sòlides, “van mantenir una postura independent, fluctuant en les seves simpaties entre uns i altres partits republicans”, com és el cas d'*El Día Gráfico*, en especial durant els últims anys de la república.

Tot i això, Guillaumet (1994, p.128) sosté que *'la II República espanyola va suposar la culminació del pluralisme periodístic a Catalunya, amb el retorn de publicacions republicanes i catalanistes suspeses durant la dictadura'*, i que *'l'aparició de nous*

² Constitución para todos (s.d.). *Ley de Defensa de la República española de 1931*. 21 de octubre de 1931. Recuperat de: <https://constitucionparatodos.com/textos-historicos-espanoles/ley-de-defensa-de-la-republica-espanola-de-1931/>

³ Gaceta de Madrid (1933). *Ley del Orden Público y de los órganos de conservación*. 30 de juliol de 1933. Recuperat de: <https://www.boe.es/datos/pdfs/BOE/1933/211/A00682-00690.pdf>

diaris i periòdics prengué una gran intensitat, així com la catalanització d'alguns dels diaris existents'.

1.6. La premsa gràfica durant el període republicà

El període republicà va estar marcat per un desenvolupament important de la premsa de masses, un procés de renovació estilística i tecnològica i, en especial, una expansió professional del fotoperiodisme. En proclamar-se la II República, la informació gràfica ja era imprescindible a la premsa periòdica, i les innovacions tecnològiques en el camp de la fotografia i de la reproducció de fotografies van permetre adaptar l'ofici a la rapidesa que requeria la premsa diària (Sánchez i Olivera, 2014).

La fotografia va començar a tenir un pes important a la premsa, i “no es limitava a les pàgines de gravat al buit”; així doncs, es canviava l'aspecte de diaris i revistes durant els anys 30 per donar la mateixa importància a la fotografia (o més) que al text escrit. Van aparèixer noves revistes il·lustrades com *Imatges* (1930) i *l'Art de la Llum*, (1933) i els diaris es compaginaven i maquetaven segons les necessitats informatives de cada moment, suposant una clara influència de l'aposta per la fotografia en el disseny dels periòdics (Sánchez i Olivera, 2014).

Per altra banda, les càmeres com la Leica i la Contax permeten dur a terme l'activitat fotoperiodística d'una manera més fàcil, ja que el procés de revelat dels seus carrets era més fàcil (es deixava de banda les plaques per passar als carrets). Eren de pas universal i més lleugeres que les utilitzades pels primers fotògrafs que van començar amb la fotografia documental de mitjans i finals del segle XIX. A més, la Leica més utilitzada durant la dècada dels anys 30 permetia fer 36 fotos sense recarregar la càmera, una innovació tecnològica que facilitava les rutines dels fotògrafs (Seoane i Saiz, 2007; Sánchez i Olivera, 2014; Fabre, 1990).

Durant el període republicà, diferents diaris agafaran importància en el camp del fotoperiodisme. A Catalunya, diaris com *El Día Gráfico*, *La Humanitat* i *La Vanguardia* a Barcelona obtindran reconeixement. A Madrid, els diaris gràfics *Última Hora* o *Ahora*, a més del paper que va continuar tenint *ABC*, van ser capdavanters en el camp de la premsa gràfica i en oferir a les seves planes fotografies dels fotoperiodistes més importants dels anys 30. L'augment de la demanda fotogràfica i la multitud de fets

rellevants per ser susceptibles de sortir als diaris feia gairebé impossible que una sola persona hi arribés a tot.

Per això, l'ofici del reporter gràfic es concedia cada cop més com a un negoci familiar, fent possible el naixement de nissagues com la dels Merletti, els Brangulí o els Pérez de Rozas (González, Antebi, Ferré, 2015), a més de l'entrada en el negoci de nous fotoperiodistes independents. Es tracta d'una època en la que l'ofici ja s'havia desenvolupat, i per això els diaris van començar a incloure pàgines gràfiques amb les notícies d'actualitat, a més de l'impuls del reportatge com a gènere periodístic que agafava més importància.

D'aquesta forma, les tècniques de reproducció i el seu perfeccionament, amb la introducció del sistema de buitgravat a diferents capçaleres com *El Día Gráfico*, *ABC* i *La Vanguardia* durant el primer terç del segle XX, van fer possible l'entrada de la figura del repòrter a les plantilles dels diaris (Vílchez de Arribas, 2011).

Durant aquest període, però, la censura va afectar diferents diaris considerats monàrquics, de dretes, i comunistes o anarquistes, malgrat que també va afectar d'altres mitjans de comunicació (*La Vanguardia* denunciava l'octubre de 1934 la multa rebuda per la publicació d'una imatge que també apareixia a diaris com l'*Ahora* o l'*ABC*). En el cas dels reporters gràfics, sovint se'ls va prohibir fotografiar els detinguts i els consells de guerra, en especial durant les etapes que durava l'estat d'alarma i a partir dels Fets d'Octubre del 34 (González, Antebi, Ferré, 2015), com en el cas d'*El Día Gráfico*, que es farà eco d'aquesta notícia a un anunci del 16 d'octubre de 1934.

1.7. El cas de la tribuna i la creació d'*El Día Gráfico*

En el cas català, trobem dos diaris que compartiran redacció, i son *La Tribuna* i *El Día Gráfico*. *La Tribuna* és un diari fundat el 1903 que va néixer sense pretensions de ser il·lustrat, i només incloïa alguns gravats aïllats. A partir de l'any 1911, un canvi de rumb del diari *La Tribuna* el faria ser una de les capçaleres capdavanteres dels periòdics gràfics catalans.

No obstant això, amb l'arribada de Manuel Marinello com a director, el diari es reforma per a convertir-se en '*un periòdic gràfic d'informació mundial, publicant tots els dies nombrosos gràfics gravats i abundant text d'actualitat*', segons un anunci del mateix diari⁴. Malgrat ser la primera experiència de diari gràfic català (Ferré, 2018), diversos problemes tècnics el farien passar a una segona plana.

Va ser a partir d'aquest moment que un altre diari gràfic agafa protagonisme: *El Día Gráfico*. Fundat el 1913 pel propietari i un dels directors de *La Tribuna*, Ramon Fabra, junt amb l'industrial Joan Pich i Pon, que terminarà per controlar la capçalera com a propietari, i que crearà el vespertí *La Noche* (tots tres sota el paraigües de l'empresa *Publicaciones Gráficas SA*). Neix el 12 d'octubre de 1913 com a nou rotatiu matinal que pertanyia a la mateixa empresa de *La Tribuna* (de fet, compartien redacció i tallers). És per aquesta vinculació tant pròxima a nivell empresarial i editorial que pot considerar-se *El Día Gráfico* com a fill d'un diari gràfic ja existent com és *La Tribuna* (Ferré, 2018).

Des del 1913 fins al 1919 EDG i LT comparteixen directors (1913, Manuel Marinello; 1913 – 1916, Jaume Argila; 1916 – 1919, Felip Dalmases). Els dos diaris, però, suspensen la seva activitat el 1919.

A partir d'aquí, el conservador Joan Marsans agafa la direcció de *La Tribuna* el 1921, malgrat que es torna a publicar sense cap imatge, i l'empresari i polític Joan Pich i Pon assumeix la responsabilitat d'*El Día Gráfico* entre els anys 1920 i 1924 per relançar-lo. Es tracta d'una figura política de rellevància, ja que va arribar a ser alcalde de Barcelona i governador general de Catalunya, que venia a substituir el de President de la Generalitat durant el bienni negre durant la Segona República a Espanya (Guillamet, 1994).

1.8. L'equip d'*El Día Gráfico* a partir de 1928

Durant la segona meitat de la dècada dels anys 20, la redacció d'*El Día Gráfico* es reforma. Entra nova maquinària més moderna i les oficines de *Publicaciones Gráficas*

⁴ *La Tribuna*, 23 de març de 1911, portada

S.A. es traslladen a un dels edificis de Plaça Catalunya. En aquest sentit, tant *El Día Gráfico* com *La Noche* comptarien amb una rotativa *Albert*, de *Frankenthal*, que permetia la reproducció per buitgravat amb números de més de 50 pàgines, situada en un pis amb laboratoris fotogràfics i altres sales especialitzades per a la reproducció dels diaris i manteniment de la maquinària, a més d'un dispositiu que permetia recollir les últimes hores sense la necessitat d'interrompre la màquina un cop s'hagi tancat l'edició⁵.

A un document publicat l'any 1928 l'empresa treia pit dels serveis amb els que comptaven setze anys després del naixement d'*El Día Gráfico*: "*No hemos regateado sacrificio ninguno para servir a nuestros lectores la más rápida y más amplia noticia de cuanto en el mundo sucede, uniendo a la información el comentario preciso o la interviú con los personajes autores del hecho objeto de aquélla*" (Publicaciones Gráficas SA, 1928, p.8).

Així doncs, la cobertura informativa quedava garantida amb tota una xarxa de corresponsals "que abasta tots els pobles de Catalunya". A més, comptaven amb el suport tant d'agències nacionals com internacionals en la elaboració de les notícies, com poden ser l'*Agència Febus* i *Prensa Asociada* per a la informació nacional (a més de redactors corresponsals), com les agències *Fabra*, *Americana* o *International News Service*.

Pel que fa a l'àrea exclusivament fotogràfica, el director artístic era Carles Soldevila, un periodista que ha passat per diaris com *La Publicidad* o *La Vanguardia*. Barcelona tenia com a fotògrafs de referència en plantilla a *Josep Badosa*, *Juan Domínguez*, *Florit*, *Manuel Mateo*, *Juan Maymó*, *Alessandro Merletti* i *Carmelo Vives*, alguns d'ells molt presents durant l'època republicana. Mentrestant, des de Madrid comptava amb la col·laboració de fotògrafs com *Luis R. Marín*, *Aurelio Roderó* i *José Vidal*. (Publicaciones Gráficas SA, 1928).

⁵ Publicaciones Gráficas S.A. (1928). *La espléndida realidad actual de "El Día Gráfico". La colaboración – La redacción – Los servicios informativos*. Biblioteca de Catalunya.

1.9. *El Día Gráfico* com a diari gràfic referent a Catalunya durant la II República

Malgrat que la fotografia ja havia aparegut a les portades de diaris com el *Diario de Barcelona*, *La Actualidad* i *La Vanguardia*, serà *El Día Gráfico* que esdevindrà com a referència en el camp de la premsa gràfica. Es tracta del primer diari català que neix amb la idea de basar la seva informació d'actualitat en la força de la fotografia (Gabriel, 1995). Quan Joan Pich i Pon agafa el relleu en la direcció, *El Día Gráfico* entra a formar part de la seva empresa, *Publicaciones Gráficas S.A.*, que també edita *El Liberal* i un altre diari vespertí, *La Noche*.

La seva orientació política durant la II República va molt encaminada amb el que Checa Godoy (2011) defineix com a un període de forta “*irradiació periodística del partit republicà radical, amb periòdics de signe republicà editats en castellà, de Barcelona*” i amb inclinació al radicalisme via empresarial de la mà d'una figura republicana com Joan Pich i Pon, malgrat que de forma més matisada que aquelles publicacions considerades de partits polítics.

La seva tirada l'any 1935 era de 30.000 exemplars, segons l'Anuari Schwartz-rot-Buch, de 11.436 sens tenir en compte les subscripcions, tal com apunta l'anuari del mateix any publicat per *L'Humanitat*, com recull Checa Godoy (2011, p.239). En aquest context, els diaris cada cop més llançaven campanyes de promoció de la subscripció per promocionar els seus diaris, com és el cas d'*El Día Gráfico*. Les empreses veien en aquestes campanyes una manera de publicitar-se al públic i arribar a cada cop més lector, alhora que impulsaven la difusió de les capçaleres on es promocionaven (Guillamet, 1994).

Joan Pich i Pon, l'empresari de la indústria elèctrica que reedita *El Día Gráfico* després de la seva suspensió l'any 1919, arribaria a ser alcalde de Barcelona i governador general de Catalunya (càrrec que venia a substituir el de President de la Generalitat durant el bienni negre) (Guillamet, 1994) després d'una llarga trajectòria a l'Ajuntament de Barcelona des de 1905, sempre connectat al Partit Republicà Radical. La vinculació de Pich i Pon amb el Partit Republicà Radical ve perquè l'empresari era la persona de

confiança de Alejandro Lerroux, fundador i líder del partit, en matèria de premsa a Catalunya.

D'acord amb Checa Godoy (2011), i tenint en compte les dades esmentades, *El Día Gráfico* es situaria durant la república com a diari català independent, de talant liberal-demòcrata en els primers anys de la seva fundació, proper al partit radical durant els primers anys de la II República, i com a diari republicà independent situat a l'esquerra en els últims anys d'aquest període i durant la guerra civil fins a la seva extinció (posició que l'afavorirà per mantenir-se durant el conflicte bèl·lic). Amb això, no seran òrgans declarats dels radicals, però li donaran suport al partit fins a la seva caiguda pels diversos escàndols de corrupció i la seva il·legalització després del cop d'Estat del 1936.

2. METODOLOGIA

2.1. Objecte d'estudi

La present investigació té com a principal objecte d'estudi el tractament fotogràfic que va dur a terme el diari *El Día Gráfico* durant els anys de la Segona República, entre 1931 i 1936. A causa de la gran quantitat de successos que van ocórrer durant aquest període de temps, tant de caire social com polític, la professió del fotoperiodisme va madurar a la premsa gràfica diària, setmanal, quinzenal i mensual, deixant constància gràfica dels diferents esdeveniments que es succeïen.

No obstant això, els diaris compten amb la particularitat de la immediatesa a l'hora de publicar les informacions per la seva periodicitat diària, excepte els dilluns que en aquells anys només circulava *La Hoja del Lunes*. Per aquesta raó, és interessant investigar com es porta a terme la il·lustració per mitjà de la fotografia de les notícies d'actualitat en aquesta etapa de la vida política catalana i espanyola.

D'aquesta manera, s'investigarà quines notícies tenen més importància a l'hora d'incloure's a la portada, la pàgina que fa de reclam per excel·lència i una de les que inclou més fotografies dels diaris i que apareix il·lustrada amb major freqüència. Dies com la proclamació de la República, les revoltes populars, la mort de personalitats, les diferents eleccions celebrades durant el període i altres esdeveniments d'importància com banquets, discursos de polítics o inauguracions són temes que han aparegut amb freqüència a les pàgines d'*El Día Gráfico*, i s'analitzarà si tenen cobertura gràfica al diari i com es fa aquest tractament informatiu.

Deixant de banda la portada, s'analitzaran les diferents seccions gràfiques que té el diari, tenint en compte que cada dia de la setmana poden variar, i que els diumenges apareixen, normalment, les publicacions amb més pàgines de mitjana. D'aquesta forma, caldrà saber amb quantes pàgines compta el rotatiu en funció del dia de la setmana, i quantes li dedica a la informació gràfica. En aquest sentit, s'investigarà si hi apareixen noves seccions i si varia el nombre de fotografies segons sigui cap de setmana o no.

També, es recollirà l'existència de suplementos i si apareixen al diari segons el dia de la setmana en què es publiquen o si coincideixen amb dates molt significatives del calendari (per exemple, un fet noticiós de rellevància que necessita d'un suplement concret per donar cabuda a totes les informacions gràfiques que no tenen espai dins la maquetació convencional del diari).

Un altre aspecte que es tractarà és l'autoria de les imatges tenint en compte la seva temàtica (si hi ha repòrters que signen sempre a les fotografies de política, successos o societat, o si hi ha fotògrafs especialitzats per exemple a la secció d'esports, que té molt de protagonisme durant els anys estudiats). Per altra banda, també es considerarà l'àrea geogràfica de la cobertura periodística. En aquest aspecte, es tindran en compte els repòrters més importants a les capitals de província, tant catalanes com de la resta d'Espanya, així com les agències amb les quals col·labora *El Día Gráfico* i que acostumen a nodrir el diari amb documents de caire internacional.

2.2. Hipòtesis

Per dur a terme aquesta investigació, caldrà fer-se una sèrie de preguntes amb l'objectiu d'acotar l'anàlisi i considerar els diferents aspectes que es tindran en compte.

- Quina és l'estructura general de *El Día Gráfico*?
- Quina importància té la portada en quant a informació gràfica i com s'estructura la informació que conté?
- Quines seccions gràfiques solen haver?
 - o Són canviants o sempre són les mateixes?
- Qui signa les fotografies a les capitals de província catalanes i espanyoles? I a les informacions internacionals?
- Quina cobertura gràfica se li dona als temes clau del curs polític i social de la Segona República?
- Es publiquen suplementos? Com es publiquen?

2.3. Procediment

El treball d'investigació es divideix en dues parts. Per una banda, una de caire més documental, que ajudarà a situar *El Día Gráfico* dins del context de la premsa diària general i gràfica del període republicà, a més de conèixer el recorregut del periodisme gràfic fins a arribar al context històric analitzat. Aquesta primera part es portarà a terme a través de la revisió bibliogràfica pertinent d'autors i autores que hagin tractat el tema.

La segona part de la investigació, de caire més pràctic, es durà a terme a través de la consulta i buidatge hemerogràfic del diari. Es tindran en compte tots els dies de publicació d'*El Día Gráfico* per tenir cura de tots els detalls i els canvis estructurals i de seccions gràfiques que tingui el rotatiu al llarg dels anys que ocupa el període republicà. Alhora s'analitzarà amb especial atenció aquells números publicats en dates molt significatives segons els fets més importants ocorreguts durant la Segona República, com poden ser visites de polítics rellevants a Barcelona (lloc de publicació original del diari), vagues i revoltes (molt nombroses durant aquests anys) i altres esdeveniments d'importància. Per a la realització d'aquest apartat, s'ha visitat durant un mes l'Arxiu Històric de Barcelona, situat a la Casa de l'Ardiaca, que custodia la col·lecció del rotatiu.

D'aquesta manera, a més d'investigar aspectes d'àmbit general sobre maquetació i seccions gràfiques, s'avaluarà quina cobertura fotogràfica es dona als dies escollits que son transcendents per al curs polític i social de la república. Aquesta tasca es farà realitzant una anàlisi de contingut del nombre de fotografies que apareixen de cadascun dels temes, en quina posició del diari es publiquen i qui les signa. Així, es podrà definir quina importància li dona el diari a aquestes informacions i qui s'encarrega de fer aquestes fotografies. Per a aquesta tasca, com no hi ha publicades investigacions que tractin aquest tema, s'ha pres com a referència els treballs realitzats per Sánchez Vigil (2016) sobre el suplement *Notas Gráficas* del diari La Vanguardia durant la Guerra Civil espanyola, a més de la bibliografia complementària per dur a terme el marc teòric, que també m'ha servit com a guia per emprar-la a la anàlisi d'aquest treball.

3. ANÀLISI

3.1. Estructura general del diari

El Día Gráfico compta amb una estructura similar durant els anys republicans: té unes pàgines dedicades a les seccions gràfiques i les altres a la informació redactada. El número de pàgines per número varia segons el dia de la setmana, però normalment el diari té entre 18 i 28 pàgines, malgrat que hi ha edicions que arriben a les 34 i 40. No obstant això, els dies en què es publiquen suplementos o números extraordinaris, així com els diumenges (malgrat que es redueix el nombre de pàgines a partir de la segona meitat del 1931), l'extensió del rotatiu pot arribar a la vintena de pàgines o, fins i tot, a 40 en alguns casos.

Pel que fa a les seccions escrites, el diari acostuma a comptar amb les mateixes seccions durant tota la República, amb una primera pàgina on queda reflectida la informació més important del dia, informació de caire local, provincial i nacional, i una altra amb notícies de l'estranger. També informació portuària i econòmica, a més de la pàgina dedicada als esports. El número de columnes de les seccions interiors del diari són 5.

Durant tot el període republicà, s'observen 3 dissenys diferents a la capçalera, per tant, es redissenya en dues ocasions.

1ª EDICIÓ	<p><u>Fins el 25 de juny de 1933.</u> Amb fotografia de paisatge que acompanya la capçalera.</p>
	<p style="text-align: center;"></p> <p style="text-align: center;">Imatge 1. (1932) <i>Capçalera d'El Día Gráfico</i> 1. Imatge pròpia extreta de l'Arxiu Històric de Barcelona.</p>
REDISSENY	

<p>2ª EDICIÓ</p>	<p><u>Des del 27 de juny de 1933 fins el 18 de gener de 1936.</u> Desapareix la fotografia de paisatge de la capçalera. Canvia la tipografia de la capçalera.</p> <p>Imatge 2. (1933) <i>Capçalera d'El Día Gráfico 2.</i> Imatge pròpia extreta de l'Arxiu Històric de Barcelona.</p>
REDISSENY	
<p>3ª EDICIÓ</p>	<p><u>A partir del 19 de gener de 1936.</u> Canvia la tipografia de la capçalera. Fotografies més juntes, i a portada desapareix la data de publicació del diari, que estarà a l'interior.</p> <p>Imatge 3. (1936) <i>Capçalera d'El Día Gráfico 3.</i> Imatge pròpia extreta de l'Arxiu Històric de Barcelona.</p>

Tabla 1. (2022). *Fotògrafs col·laboradors d'El Día Gráfico.* Elaboració pròpia.

Pel que fa a les seccions gràfiques, *El Día Gráfico* dona rellevància a la informació fotogràfica per a incloure les notícies a la seva agenda de publicació. D'aquesta forma, gairebé sempre, la portada i la contraportada van il·lustrades amb fotografies d'actualitat o, en cas que no es tinguin, d'arxiu o atemporals. A més, dedica pàgines interiors a les seccions gràfiques, com és el cas de la doble pàgina que acostuma a sortir en alguns dies de la setmana, suplementos i seccions periòdiques, i números especials segons l'actualitat informativa del moment.

Un altre dels elements que cal destacar de les seccions gràfiques d'*El Día Gráfico* és la cobertura d'algunes notícies on estan implicades víctimes, o simplement quan mor un personatge públic, i és la presència de **fotografia de cadàvers** a les seves pàgines. En aquest aspecte, cal destacar que el tractament informatiu d'algunes notícies no privava el diari de publicar fotografies sensibles, com és el cas d'imatges on apareixen cadàvers, ja siguin publicades a la portada com a les pàgines interiors, sense importància que siguin civils, militars o reconegudes personalitats com Jaime de Borbón, l'expresident francès Paul Doumer o el president de la Generalitat Francesc Macià.

3.2. Seccions gràfiques

Malgrat que les seccions gràfiques, sovint, no es tracta d'apartats tancats (amb una freqüència que es repeteix al llarg de les setmanes o una temàtica concreta per a cada secció), sí que es pot parlar de pàgines dins del diari que, amb una certa periodicitat, es dediquen a il·lustrar la informació amb fotografies acompanyades d'un peu de foto explicatiu.

Les pàgines que es destinen amb més freqüència a la informació gràfica són la portada i la contraportada, i també les dues pàgines centrals del diari. No obstant això, depenent del dia de la setmana, el període en que es publica el diari i l'actualitat del moment, aquest número pot variar.

Durant el primer any de la república, els diumenges s'inclou una mitjana de 5 reportatges fotogràfics, a més de la doble pàgina gràfica, la portada i la contraportada. No obstant això, a partir de 1932 el nombre de reportatges gràfics disminueix, i algunes seccions gràfiques comencen a desaparèixer. Entre elles es troben l'*Álbum Pintoresco*, *Retratos y recuerdos*, o *Actualidad teatral*.

3.2.1. *Álbum pintoresco. Fotografías curiosas*

Es tracta d'una secció amb 4 – 6 fotografies d'interès humà, sense la necessitat que siguin de l'àmbit geogràfic espanyol, i acompanyades d'un petit text que explica per què aquella fotografia o situació és interessant per la seva excepcionalitat o per despertar la curiositat dels lectors. La secció desapareix l'agost del 1931.

3.2.2. *Retratos y recuerdos*

Secció dedicada a una o més personalitats del passat, com cantants, músics, actors o escriptors, acompanyades de 4 – 6 fotografies (malgrat que també apareixen il·lustracions) i un text explicatiu de la seva rellevància. Deixa de publicar-se el març de 1932.

3.2.3. *Actualidad teatral en España y el extranjero*

Secció on apareixen escenes de diferents obres de teatre, tant espanyoles com de l'estranger. També surten fotografies d'actors i actrius, a més de diferents representacions teatrals, com la tragicomèdia de *El Aquelarre* i *La Reina Castiza*, o actors com Ramos Martín i Franck Murray. Solen aparèixer entre 5 i 6 fotografies. També desapareix el març del 1932.

3.2.4. *Modas / La Moda*

Es tracta d'una secció que inclou entre 4 i 6 fotografies relacionades amb l'estilisme femení. A partir del mes d'octubre de 1931 passa a dir-se La Moda, malgrat que també trobarem la secció amb el seu nom original. Es combinen fotografies de roba convencional, i també segons l'estació de l'any en la que es publica (*Modas de invierno, Modas de primavera-verano, Modas de otoño*), o d'altres parts del món (*Moda femenina de diferentes partes*, com el 17 de maig de 1931). La secció continuarà publicant-se els diumenges durant tot el període estudiat.

3.2.5. Viaje a Cataluña / reportatges de viatges

Conjunt de reportatges sobre diferents paratges catalans, on apareixen fotografies (entre 4 i 6) acompanyades d'un peu de foto i un text explicatiu. Es publiquen de forma intermitent als dominicals.

Pel que fa a la gràfica d'esports, no existeix una secció fixa que aparegui amb una periodicitat específica durant el període republicà. No obstant això, les pàgines gràfiques dedicades exclusivament a aquesta informació es publiquen en dimarts recollint els esdeveniments i resultats del diumenge, tant a doble pàgina després de la secció escrita *Vida Deportiva*, com a contraportada (normalment, amb el títol *Jornada Deportiva del Domingo*, per publicar-se en el primer número després del dilluns que no hi havia diaris).

Aquestes fotografies inclouen esports com el futbol, la natació, el ciclisme, la regata o la tauromàquia. De fet, d'aquest últim tema, es dedica un número especial gràfic de quatre pàgines el diumenge 16 de febrer de 1936 amb fotografies dels *toreros* més importants, amb textos de gran extensió.

3.3. Tipus de portada

Les portades que apareixen durant l'abril de 1931 i el juliol de 1936, en general, es poden dividir en dos tipus.

3.3.1. Informatives d'actualitat

Per una banda, trobem les portades de caire informatiu. En aquest cas són portades on apareixen una o més fotografies que il·lustren un o més fets d'actualitat. A les portades que tenen diverses fotografies i on no hi ha un fet d'extraordinària rellevància, les fotografies solen fer referència a diverses notícies, com poden ser banquets (una temàtica amb una cobertura gràfica molt àmplia durant aquest període), inauguracions, reunions de grups professionals o visites de personalitats, o homenatges i entregues de premis organitzades per diverses entitats, normalment de l'àmbit geogràfic barceloní.

Les portades dels números que coincideixen amb la celebració d'un fet de rellevància solen dividir-se en dos tipus.

- En un primer lloc, aquelles que inclouen més d'una foto a la portada (per exemple, l'endemà de la celebració d'unes eleccions o d'un succés) on apareixen diferents escenes de la notícia acompanyades d'un titular gran o simplement de notes a peu de fotografia amb la informació.
- En segona instància, hi ha esdeveniments massa recents com per disposar d'imatges, per exemple els casos de les morts de diferents personalitats. Llavors la portada és una única fotografia d'un gran retrat d'aquella persona (com ara la mort de Francesc Macià); el nomenament d'una persona amb un càrrec de rellevància com pot ser el de president de la República, de la Generalitat o la formació d'un nou govern; o la commemoració d'una festivitat com l'aniversari de la proclamació de la república en el cas que el número es publiqui el mateix dia de la celebració i, per tant, no es disposen d'imatges dels actes d'aquell dia i s'ha de recórrer a fotografies d'arxiu.

3.3.2. No informatives d'actualitat

Per altra banda, hi ha les portades amb contingut no informatiu d'actualitat, que poden ser il·lustrades amb fotografies o simplement amb un anunci que ocupi tot l'espai de la portada.

3.3.2.1. Al·legòriques, de paisatge, actors i actrius, fotos temàtiques de reportatges.

En el cas de les il·lustrades amb fotografies, i en especial els diumenges de finals de 1932 i principis de 1933, la portada inclou una gran fotografia d'un paisatge, sovint d'alguna part de Catalunya, o d'algun monument català. També trobem les portades dels números especials '*Jueves Cinematográfico*', il·lustrades amb fotografies d'actors o actrius de reconeixement internacional junt amb el seu nom. No totes les portades dels números dedicats a la cinematografia són de fotografia única, i dependrà de

l'actualitat del moment i de la rellevància que li vulguin donar a les notícies d'aquell dijous a la portada.

En aquest cas, si el dijous coincideix amb l'aniversari de la proclamació de la república, com passa el 14 d'abril de 1932, apareixen en portada fotografies que fan referència a aquesta efemèride i no la que s'acostuma a utilitzar per al suplement cinematogràfic. També hi ha portades il·lustrades amb una sola fotografia els diumenges, que poden fer referència a un reportatge de l'interior (i, per tant, es tracta d'una fotografia de caire documental sense la necessitat d'estar subjecta a una informació d'actualitat) o una fotografia que per la seva estètica es considerà adient incloure-la a primera plana com a reclam.

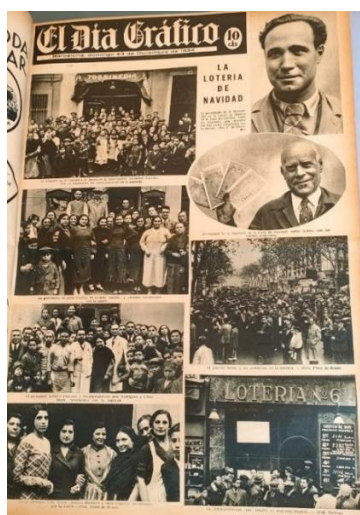
3.3.2.2. Anuncis

Per últim, una altra tipologia de portades que molt sovint apareixen els mateixos dies de la setmana, són les dels anuncis. Es tracta de portades on apareix, en gran i sense cap fotografia (només la capçalera del diari), un anunci de productes d'higiene. Durant l'any 1932, gairebé tots els divendres hi apareixia, malgrat que en dates posteriors els dimarts també incloïen aquests tipus d'anunci. A la contraportada, i en especial durant els mesos de juny, juliol i agost, *El Día Gráfico* inclou gairebé cada dia un anunci de '*Balnearios, hoteles, veraneo y turismo*' amb fotografies de diferents llocs i establiments que s'hi publiciten.

3.4. Tipus reproducció fotogràfica per secció

Pel que fa al tipus de reproducció, a *El Día Gráfico* la informació fotogràfica s'imprimeix en dos formats diferents. Les seccions exclusives per a les fotografies estan impreses amb un tipus de reproducció de buitgravat. Segons Vílchez de Arribas (2011, p.71), "*la imagen está compuesta de diminutos hoyos del mismo diámetro, pero de diferente profundidad, rellenos de tinta. Cuanto más profundo sea el hueco, más tinta se depositará sobre el papel y los puntos de la imagen aparecerán oscuros y claros, según la intensidad*". Com indica l'autor, la qualitat és superior a la del sistema tipogràfic -el mode amb el que estan impreses les pàgines de notícies-, malgrat que

també podem trobar fotografies. A continuació, una comparativa de la impressió dels dos tipus de pàgines segons sistema de buitgravat (imatge 4) i sistema tipogràfic (imatge 5).

Imatge 4. (1934). Portada amb sistema de buitgravat.
Imatge pròpia extreta de l'Arxiu Històric de Barcelona.

Imatge 5. (1934). Portada amb sistema de tipogràfic.
Imatge pròpia extreta de l'Arxiu Històric de Barcelona.

3.5. Descripció general i característiques de les seccions gràfiques

Les seccions purament gràfiques d'*El Día Gráfico* solen aparèixer a les mateixes pàgines de manera periòdica, malgrat que, com s'ha comentat, pot variar en funció del dia. No obstant això, es pot establir el següent patró.

Portada		Gràfica durant tot el període estudiat llevat d'alguns divendres i dissabtes (setembre 1931 a setembre 1932, intermitent, on apareix un anunci).
Interiors	Indiv.	<u>Pàgina 2</u> . Fins al gener de 1933, habitual. A partir de l'octubre de 1934, de manera ocasional.
	Doble pàgina	<u>8-9</u> . Habitual els divendres del 1931. <u>10-11</u> . Doble pàgina dels dimarts (habitualment). <u>12-13</u> . Dobles pàgines dels dimarts i dissabtes (habitualment). El 1931, doble pàgina dels diumenges. <u>14-15</u> . Doble pàgina dels diumenges

Contraportada

Acostuma a contenir informació gràfica durant tot el període republicà. No obstant això, durant els mesos d'estiu es publiquen anuncis de balnearis i hotels amb fotografies.

Tabla 2. (2022). *Pàgines on apareixen les fotografies.* Elaboració pròpia.

Per a la **titulació de les seccions fotogràfiques** es solen utilitzar dos procediments.

- La titulació amb la fórmula de '*notas gráficas de actualidad*', molt freqüent en aquelles pàgines on no es tracta una temàtica en particular, sinó que es publiquen com a miscel·lània fotografies de diversos actes i esdeveniments, sense importar la localització d'on succeeixen. És un títol molt habitual en les seccions de doble pàgina de l'any 1931 fins a mitjans de 1933, i gairebé no es tornen a veure a partir d'aquí.

Quan les fotografies pertanyen a una localització d'un abast geogràfic concret, com és el cas del provincial, el titular acostuma a acompanyar-se amb '*notas gráficas de Barcelona y Madrid*', per exemple, o quan la informació és internacional, com a '*notas gráficas del extranjero*'. També hi ha casos en què la secció és de caire esportiu. En aquest cas, s'utilitza el format '*notas gráficas deportivas*', '*actualidad deportiva*', o '*Vida deportiva*'.

De les portades i contraportades, el període d'utilització de la fórmula '*notas gráficas*', coincideix amb el de les pàgines interiors. A més, cal destacar que són les pàgines que més fan servir les titulacions de les temàtiques que es tracten, en especial si són esdeveniments de rellevància i en què la cobertura fotogràfica és abundant, i es combinen tant titulars en gran de manera independent a les imatges, com en majúscules a sota de les fotografies en petit format.

- D'altra banda, trobem la titulació pròpia d'aquelles pàgines gràfiques en què només apareixen fotografies d'una o dues notícies i que, per la seva rellevància informativa, dediquen un títol on es reflecteix l'esdeveniment. No obstant això, les dobles pàgines gràfiques tindran un període (entre el setembre de 1933 i l'octubre de 1934) en què gairebé no es titula de cap manera, excepte casos concrets.

Pel que fa al **peu de foto**, acostumen a ser-hi a la majoria de fotografies publicades i, normalment, tenen un esquema similar. D'aquesta forma, totes les fotografies van acompanyades d'informació sobre allò que apareix a la imatge o, en el cas que sigui una fotografia d'arxiu, sobre l'esdeveniment d'actualitat al qual fa referència i que pretén explicar. Es segueix, per tant, un esquema que sol repetir-se:

Per fotografies de Barcelona:

ESDEVENIMENT + descripció + signatura

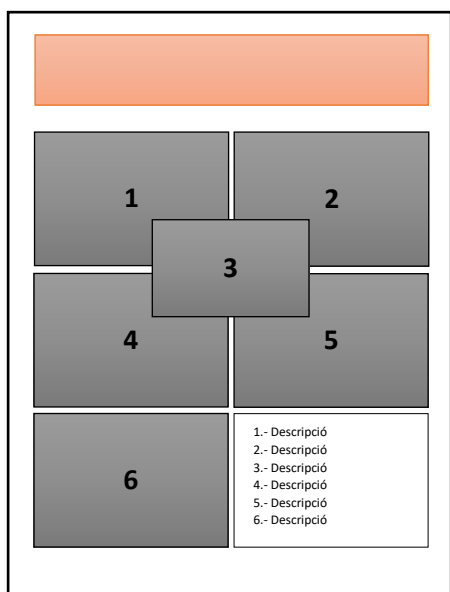
Descripció + signatura

Per fotografies fora de Barcelona:

LOCALITAT + ESDEVENIMENT + descripció + signatura

Localitat + descripció + signatura

A partir del setembre de 1931, es localitza un nou peu de foto que, malgrat no estar present a tots els números, és habitual a algunes pàgines on les fotografies estan massa juntes com per afegir la descripció de manera individual. D'aquesta manera, quan es maqueten les fotografies seguint aquest esquema, cada fotografia va enumerada, i la descripció apareix en forma de llegenda de manera independent en un requadre.

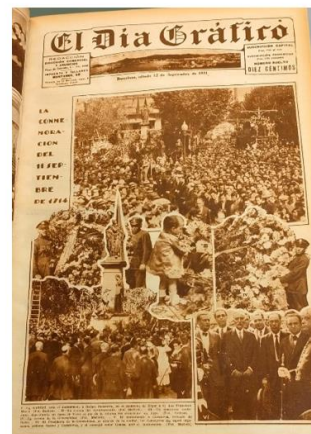

Esquema 1. (2022). *Esquema utilitzat per a peus de foto amb referenciació numèrica.* Elaboració pròpia.

- 3.6.** Un altre element que es comença a utilitzar a partir de l'octubre de 1931 és l'identificador amb marques entre la fotografia i el peu de foto. Així doncs, s'indica amb una X a la fotografia l'element que es vol remarcar (com per exemple, quan s'identifica una personalitat d'entre una multitud, o per assenyalar el lloc exacte d'algun esdeveniment, molt utilitzat en casos d'assassinats al carrer), i s'explica al peu de foto el que significa aquella marca.

Tècniques i innovacions fotogràfiques

En la reproducció de fotografies a les pàgines gràfiques d'*El Día Gráfico* s'utilitzen una sèrie de tècniques alternatives a la simple maquetació d'imatges en format columna/fila. Un exemple són els **fotomuntatges**. Segons la definició que ofereix el Diccionari de la llengua catalana de l'Institut d'Estudis Catalans, es tracta d'una '*tècnica fotogràfica per mitjà de la qual hom obté una fotografia a partir de dues o més per aconseguir determinats efectes*'⁶.

Imatge 6. (1931). *Portada amb fotomuntatge.* Imatge pròpia extreta de l'Arxiu Històric de Barcelona.

⁶ Institut d'Estudis Catalans. (2007). Fotomuntatge. A *Diccionari de la llengua catalana*. Ed. 2021. Recuperat de: <https://dlc.iec.cat/Results?DecEntradaText=fotomuntatge&AllInfoMorf=False&OperEntrada=0&OperDef=0&OperEx=0&OperSubEntrada=0&OperAreaTematica=0&InfoMorfType=0&OperCatGram=False&AccentSen=False&CurrentPage=0&refineSearch=0&Actualitzacions=False>

N'és un exemple la portada publicada el 12 de setembre de 1931, l'endemà de la Diada, on apareixen diferents fotografies en format collage, amb un peu de foto independent on s'indica la descripció de cada fotografia. O a la portada del dissabte 6 de febrer de 1932, quan es celebra el Carnaval, en aquest cas sense peu de fotografia. També, a una doble pàgina del 19 de gener de 1936, coincidint amb la segona reedició de la capçalera, es dedica una pàgina amb fotografies de façanes de diferents edificis de Barcelona.

- **Retall de les fotografies.** Hi ha fotografies que es publiquen amb el fons retallat, com és el cas d'alguns retrats de personalitats, una tècnica molt emprada per als fotomuntatges, malgrat que hi ha imatges que es publiquen en format habitual utilitzant aquest tipus de retall.

Imatge 7. (1932). *Doble pàgina amb fotografies retallades.* Imatge pròpia extreta de l'Arxiu Històric de Barcelona.

- **Marcs.** Els marcs que s'utilitzen per a la reproducció de les fotografies són diversos i de diferents formes.
 - Rectangular
 - Circular
 - Ovalat
 - De forma lliure segons l'espai
 - Sense marc

3.7. Qui firma les fotografies

Durant el període estudiat, diversos repòrters són col·laboradors d'*El Día Gráfico* a les seves pàgines, tant en les seccions d'informació general com a les d'esports.

BARCELONA		GIRONA	MADRID	VALÈNCIA	PAMPLONA
Maymó (+esports)	Cabañas	Buté	Vidal	Vidal	Marín
Merletti	Guilera	Rossell	Pioritz	Bondia (+esports)	
Badosa (+esports)	Fortuny i Roch	Vélez	Bixió	CASTELLÓ	LOGRONYO
Vallvé (+esports)	Castells	Hudà	Masana	Pastor	Aransay
Navarro	Francari (+esports)	Viladevall			Mangado
Casals (+esports)	Oleaga	Xuclà	VITORIA		
Soler i Pujol	Rubiralta i Casals	Planesas	Marín	MÚRCIA	OVIEDO
Florit (esports)	Botines	Rigau		San-Chito	Mena
Rómulo	Solanes	Vilarrubia	VIZCAYA	Juan Sáez	
Massís	Pérez de Rozas (+esports)	Pinedo	Huerza	Alfonso Izquierdo	ALBACETE
Centellas	Llobet				Escobar
Galle	Sala	TARRAGONA	SAN SEBASTIÀ	FORMENTERA	
Manuel Tello	Torrens (+esports)	Vallvé	Marín	Company	MELILLA
Domínguez	Olivé	Almirall			Zarco y López
Roch		Chinchilla	BILBAO	PALMA DE MALLORCA	
Castellví	LLEIDA	Andreu	Amado	Gibert	ANDORRA
Tauler	Font	Blasi		Serra	Francari
Amat	Mateo	Gaya	SEVILLA		Portellas
Gibert (+esports)	Farran		Serrano	SANTANDER	
Mas González	Portiella		Sánchez del Pando	Samot	AGÈNCIES
Bilbeny	Corbellas		Olmedo		Scherl
Solé	Riera		CÒRDOVA	VIGO	Consortio
Ausió	C Gómez		Santos	Pacheco	Keystone
Carreras	Brunet		ALMERIA	CORUNYA	S. G. P.
Agulló (+esports)	González y Grau		Merino Martínez	Cancelo	Photo-Carte
					Atlaliv
					Atlantic
					Express
					Afi

Taula 3. (2022). *Fotògrafs col·laboradors d'El Día Gráfico*. Elaboració pròpia.

3.8. Canvi de rumb als dominicals

Durant tot el període republicà, els números publicats els diumenges són les edicions que més fotografies han tingut, o bé per la seva varietat de seccions gràfiques, o per la ininterrompuda publicació de dobles pàgines amb imatges. No obstant això, hi ha un canvi de tendència important en aquest aspecte durant el primer i segon any de la república.

Durant els mesos anteriors a setembre de 1931, els dominicals comptaven amb una gran quantitat de seccions gràfiques, com són l'*Actualidad teatral*, l'*Álbum pintoresco* o el *Contrastes gráficos de ayer y hoy*. A més, cal destacar els reportatges i les pàgines d'informació d'actualitat gràfiques que es publicaven. Aproximadament, podien aparèixer entre 12 i 14 pàgines gràfiques, 5 de les quals acostumaven a ser reportatges fotogràfics.

A partir del setembre els números dels diumenges passen de tenir 34 pàgines a tenir-ne 28, i això significa la desaparició d'algunes seccions gràfiques i la reducció del nombre de reportatges, que passen a ser 1 o 2 el mes d'octubre de 1931 (seccions que comptaven amb una mitjana de 5 fotografies cadascuna). A principis del 1932, i fins el mes de maig, tornen a publicar-se més reportatges (entre 3 i 4), però a partir de juny els reportatges gràfics deixen de tenir la representació amb la que comptaven al principi de la República.

3.9. Suplements gràfics

Dins de la compaginació ordinària d'*El Dia Gráfico*, de les seves pàgines gràfiques i la seva informació d'actualitat, el diari compta amb una sèrie de suplements i números extraordinaris que es sumen a les pàgines habituals de la publicació. Aquests suplements es poden dividir en dos subcategories.

3.9.1. Suplements esporàdics (d'actualitat)

Per una banda, els suplements esporàdics, que sovint van subjectes a l'agenda d'actualitat i la cobertura informativa que fa el diari sobre un succés. Són el cas dels que es publiquen en dates molt assenyalades com la renovació d'un govern; el canvi d'any, on es destinen unes pàgines a recordar les efemèrides més importants de l'any anterior; la celebració de festivitats com el carnaval; o l'organització de fires o salons temàtics a Barcelona i que necessiten d'un seguit de pàgines durant un període de temps curt per donar cabuda a tota la informació gràfica recollida. Més endavant es mencionaran aquests suplements en funció de l'esdeveniment al qual es dona cobertura informativa.

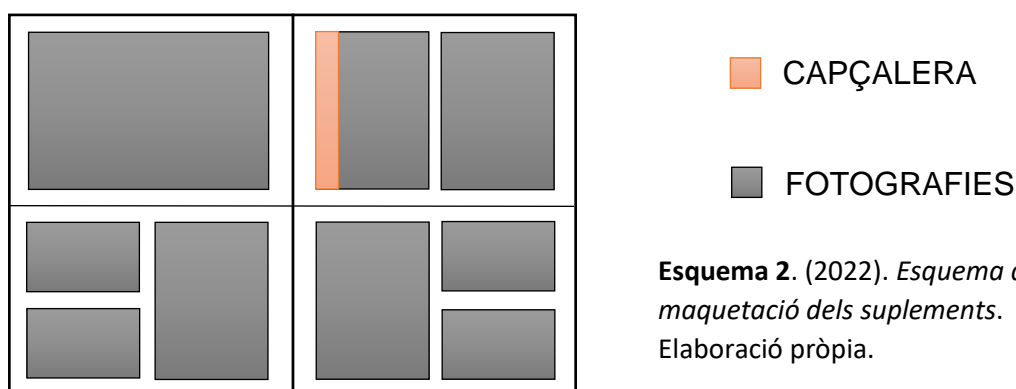
3.9.2. Suplements periòdics

Per altra banda, hi ha els suplements que es publiquen de manera periòdica, habitual i durant un període de temps, normalment superior a la mensualitat. Es tracta d'aquells suplements que es publiquen el mateix dia de la setmana.

3.9.2.1. Número dedicado a la cinematografía / Jueves Cinematográfico

Es publica els dijous durant tot el període republicà (llevat d'alguns dies depenent de l'actualitat). Normalment, el número dedicat a la cinematografia ve acompanyat d'una portada (la primera plana del diari) amb una fotografia en gran d'un actor o actriu de reconeixement internacional. Hi ha dies en què no apareix en portada la informació referent al *Jueves Cinematogràfico*, però sí que es publica la fotografia-retrat de l'actor o actriu o informació relacionada amb el cine a la contraportada (dijous 31 de desembre de 1931 o dijous 12 de gener del 1933).

Al suplement predominen les fotografies, i el text queda en un segon pla a mode de notícia sobre els actors o actrius que apareixen a les imatges. Fins al setembre de 1931, el suplement comptava amb 4 pàgines, però a partir d'aquell mes es redueix el format i passa a tenir-ne 2. Amb el redisseny de 1936, les fotografies apareixen més grans i sense gairebé separació entre elles, i canvia la capçalera que s'utilitzava per al propi suplement. A partir d'aquest moment, coincidirà en tipografia amb la general del diari i, per tant, la que apareix al logotip de la portada. El format és en horitzontal a les pàgines centrals del diari, com en el següent esquema:

Esquema 2. (2022). *Esquema de la maquetació dels suplementos.*
Elaboració pròpia.

3.9.2.2. Mapamundi

Suplement infantil que comença el 19 d'octubre de 1934 tots els divendres durant tot el període analitzat. El divendres 5 d'octubre del mateix any es publicava un anunci on s'esmentava que es destinarien *“cuatro páginas de rotograbado y cuatro de texto, encuadernables, que contendrán curiosidades gráficas de todo el mundo” [...] “aparecerá todos los viernes, profusamente ilustrado”*.

No obstant això, la realitat va acabar sent que només els primers números incloïen fotografies (de les quatre pàgines que tenia el suplement, a les dues interiors). Així, a partir del primer mes *Mapamundi* es converteix en un suplement il·lustrat gairebé en la seva totalitat per dibuixos i historietes. El 4 d'octubre de 1935, *Mapamundi* anunciava la celebració d'un concurs infantil de bellesa, i durant el període que dura el concurs fins al coneixement dels guanyadors es publiquen en rotogravat fotografies dels nens i nenes participants perquè els lectors puguin escollir el favorit.

3.9.2.3. Feminal

Es publica a partir del 28 de febrer del 1934 els dimecres i durant tot el període analitzat amb algunes excepcions, com el 23 de maig de 1934 pel descarrilament d'un tren a Sant Boi o durant els Fets d'Octubre de 1934. Es tracta d'un suplement de quatre pàgines, dues de les quals (les interiors) van sempre il·lustrades amb una plana gràfica *“a la que surtirán de modelos de trajes, sombreros, pijamas, maillots, indumentaria de sport, etc., las mejores agencias fotográficas de París, especializadas en la expansión gráfica de las modas”*, com s'anunciava el dissabte 24 de febrer a un anunci. Les peces que habitualment van il·lustrades amb fotografies eren reportatges on la dona tenia un paper protagonista, a més de les seccions on es mostraven diferents indumentàries femenines.

3.10. Cobertura gràfica

Dins de la informació d'actualitat, hi ha notícies a les que *El Día Gráfico* dona més importància a nivell de cobertura gràfica, ja sigui per la quantitat de fotografies que hi apareixen sobre l'esdeveniment en qüestió, el posicionament dins de la seva maquetació, o el número de dies que se'ls dedica a fer-ne cobertura.

Tenint en compte aquests criteris, a continuació es fa referència als esdeveniments més importants als que *El Día Gráfico* dona cobertura.

3.10.1. Cobertura gràfica al 1931

En primera instància cal destacar, inevitablement, la **proclamació de la república** i els dies posteriors tant a Barcelona, com a altres localitats catalanes i espanyoles. El dimarts 14 d'abril de 1931, el diari publicava a primera plana 6 fotografies de la jornada electoral, on apareixien Joan Pich i Pon, que havia estat senador i diputat, a més de ser propietari de l'empresa editora d'*El Día Gráfico*, i altres personalitats com el ministre d'hisenda, Juan Ventosa, i ciutadans a les cues dels col·legis electorals i emetent el seu vot. Són fotografies signades per *Merletti* i *Maymó*.

A les dues pàgines centrals, amb el títol '*La jornada electoral en Madrid y en otros puntos*', es publicaven 10 fotografies més de Niceto Alcalá Zamora i altres polítics esperant per votar, a més d'una fotografia d'una manifestació a Saragossa i el públic esperant el resultat de l'escrutini. Les fotografies de Madrid estan signades per *Vidal* i les de Saragossa per *Barrera*. El número del 14 d'abril el completen 5 fotografies més a la contraportada amb el títol '*Más fotografías de la jornada electoral del Domingo en Barcelona*', on surten Francesc Macià, líder d'Esquerra Republicana de Catalunya, Lluís Companys, també d'ERC, i Francesc Cambó, líder de la Lliga Regionalista, sortint d'un col·legi electoral (per *Badosa*).

Proclamada la república el 14 d'abril, el dimecres 15 ja trobem fotografies a la portada amb el titular '*La jornada política de ayer en Barcelona*', amb una foto en gran de la bandera tricolor a l'edifici de l'Ajuntament de Barcelona, una altra fotografia de Francesc Macià dirigint-se al públic, i una altra de pla general de la plaça amb una multitud escoltant les seves paraules, les tres fotografies signades per *Merletti*. Durant

els dies següents (16, 17 i 18 d'abril), es segueixen publicant fotografies de la jornada del dimarts 14, amb fotografies de la col·locació de banderes republicanes (una part important d'aquestes fotografies són d'aquesta acció), del públic celebrant l'efemèride, de polítics i nous alcaldes republicans, manifestacions, i del govern provisional a diferents localitats com Saragossa, Madrid, Barcelona, València, Bilbao, Sevilla i Còrdova, així com a diferents pobles catalans.

El 17 d'abril apareix el primer retrat del govern provisional després d'haver proclamat la república, amb Manuel Azaña, ministre de Guerra; Álvaro de Albornoz, ministre de Foment; Niceto Alcalá-Zamora, president del govern provisional de la República; Miguel Maura, ministre de governació; Francisco Largo Caballero, ministre de Treball; Fernando De Los Ríos, ministre de Justícia; y Alejandro Lerroux, ministre d'Estat, una fotografia signada per *Vidal*, a un número on s'anomena la proclamació com a '*fiesta nacional*'. A partir d'aquí, durant l'abril i el maig es van publicant fotografies del descobriment de plaques que bategen nous carrers, com és el cas de carrers amb el nom Francesc Macià o Plaça de la República.

Amb el **nou govern provisional**, durant el maig apareixen fotografies dels diferents ministres en diferents actes, com el ministre de foment, Álvaro de Albornoz; el ministre d'hisenda, Indalecio Prieto, o el de comunicacions, Diego Martínez Barrios (14 de maig, signades per *Sánchez del Pando* a Sevilla). A més, comencen a publicar-se el 12 de maig fotografies de *Badosa* dels viatges que realitzen personalitats com el president de la Generalitat, Francesc Macià, per diferents localitats tarragonines, així com a altres pobles catalans (dijous 28 de maig), amb imatges tant a portada com a contraportada.

La commemoració de les **exposicions universals** també tindrà cabuda als diaris, en especial durant el primer any de la república. El divendres 22 de maig es publiquen en portada escenes d'un banquet de celebració i de la visita de l'alcalde de Barcelona, Jaume Aiguadé, a un acte per commemorar l'Exposició Universal de 1888. El dimarts 26 de maig es publica, en portada també, una fotografia de l'acte celebrat amb motiu del segon aniversari de l'Exposició Universal de 1929.

Amb l'arribada de la república, les corts havien d'elaborar una nova constitució. Per aquesta raó, el diumenge 28 de juny de 1931 es celebren **eleccions generals a corts constituents**. El dimarts 30 de juny, dos dies després de les eleccions, *El Día Gráfico* publica en portada 6 fotografies de la jornada electoral del diumenge a Barcelona amb fotografies de *Merletti*, *Badosa* i *Maymó*, amb diferents personalitats anant a votar, fotografies de les cues als col·legis electorals i automòbils amb propaganda. A la contraportada, apareixen 7 fotografies de les eleccions a Madrid fetes per *Vidal*, on Alejandro Lerroux i el general Queipo de Llano.

El dia següent, el dimecres 1 de juliol, trobem 7 imatges en portada com a '*Notas gráficas de las elecciones a diputados a Cortes Constituyentes*' a diferents localitats espanyoles, i no és fins el dijous 16 de juliol que apareixen fotografies sobre aquest esdeveniment. En ell, es publiquen a la pàgina 23 7 fotografies a una secció titulada '*La apertura de las Cortes Constituyentes*', on surt el retrat de Niceto Alcalá Zamora i dues més amb la silueta del cap de govern durant un discurs, una fotografia conjunta dels ministres i una altra amb ciutadans esperant a entrar a la tribuna pública, a més d'una fotografia en gran a contraportada de Niceto Alcalá Zamora durant el discurs, amb els ministres de fons asseguts als seus seients, totes signades per *Vidal*.

El mateix estiu de 1931 té lloc un altre esdeveniment polític d'importància, que és la **votació en referèndum de l'Estatut d'Autonomia de Catalunya**, celebrat el 2 d'agost. El mateix diumenge de la votació, com encara no hi havia fotografies de les cues als col·legis electorals, es publica en portada una imatge en gran d'un nen penjant cartells a un arbre a favor de l'Estatut, signada per *Badosa*. El dimarts 4 d'agost apareixen en portada i a doble pàgina (pàgines 10-11) fotografies sobre la votació (amb 12 imatges), amb el titular '*Cataluña por el Estatuto*', de la mateixa forma que es fa els dies 5 i 8 d'agost.

En un moment polític i social de canvi, Barcelona vivia un període de vagues. Durant l'última setmana d'agost i la primera de setembre, coincideixen dos esdeveniments. Per una banda, la **vaga dels telèfons**, "*primer gran conflicto laboral al que tuvo que hacer frente la II República española*" (Carreño Bellido, 2021) i que va consistir en la declaració de vaga per part de la CNT a la *Compañía Telefónica Nacional de España*,

i de la indústria metal·lúrgica a diferents localitats espanyoles. Malgrat la importància dels fets, no es publica gaire material gràfic fins el 5 de setembre, on les *'Notas gráficas de la huelga general en Barcelona'* inclouen 9 fotos de *Maymó* i *Badosa*.

El mateix dia 5 surt un anunci on s'adverteix del motiu de la poca cobertura gràfica des d'altres punts d'Espanya: *'Las comunicaciones telefónicas con Madrid, interrumpidas. Las deficiencias informativas que puedan hallar nuestros lectores en esta edición, son debidas a la incomunicación completa telefónica que desde el jueves existe con Madrid y que todavía no ha sido remediada. En Telégrafos, por la aglomeración de servicio, también resultaba difícil la información'*, i una notícia on s'informava: *'Anoche, al ir a depositar en Telégrafos algunos corresponsales los despachos para sus periódicos, les dijeron los empleadas que no podían admitirlos, por exceso de trabajo'*.

No obstant això, l'endemà diumenge 6 de setembre, sí que apareix una foto en gran a la portada d'una barricada durant la vaga general a Barcelona, a més d'una doble pàgina amb 13 fotos signades per *Maymó*, *Badosa*, *Merletti* i *Farrán* dels esdeveniments.

Amb el **canvi de govern provisional de la Segona República**, Manuel Azaña agafa el relleu de Niceto Alcalá Zamora com a president del govern. El divendres 16 d'octubre, es publica una doble pàgina on apareixen 6 retrats de polítics. Per una banda, el d'Alcalá Zamora, amb un peu de foto que el presenta com a *'presidente dimisionario'*. Per altra, una fotografia a pla sencer del nou president, Manuel Azaña, i els nous càrrecs que ocuparan, de la mateixa forma que altres ministres que dimiteixen i que arriben de nou per responsabilitzar-se de noves carteres.

El dissabte 17 d'octubre en portada hi ha 5 fotos amb el títol *'Notas gráficas de Madrid. La tramitación de la crisis'*. Les signa *Vidal*, situades de tal forma que una queda a sobre de l'altra sense deixar espai a sota per afegir un text, i els peus de foto s'ajunten en un requadre independent amb referències numèriques segons el número de cada fotografia, amb imatges sobre la roda de premsa d'Indalecio Prieto explicant la resolució de la crisi als periodistes nacionals i estrangers, Manuel Azaña amb

periodistes, una fotografia dels components del nou govern, i dues més de visites dels nous ministres.

Amb això, després dels governs provisionals, arriba l'aprovació de la Constitució i la **proclamació de Niceto Alcalá Zamora com a president de la República**. El divendres 11 de desembre es publica un reportatge especial sobre ell a doble pàgina, titulada '*Don Niceto Alcalá Zamora y Torres, Presidente de la República Española. La promulgación de la Constitución*'. A la doble pàgina Vidal retrata el nou president de mig cos, amb un peu de foto explicatiu, a més de 4 fotos del Congrés dels Diputats durant la votació i de tres de les habitacions del Palau d'Orient, residència interina del president. L'endemà es fa el següent anunci: '*El Día Gráfico dedicará varias páginas de rotograbado de su número extraordinario de mañana, domingo, al reportaje gráfico de El año del Presidente de la República*'.

D'aquesta manera, el dia 13 es publica el número especial amb 29 fotos, cadascuna amb el seu peu explicatiu, d'Alcalá Zamora en un suplement de 5 pàgines. Totes les pàgines del suplement tracten un episodi diferent de la seva trajectòria política: '*De la Cárcel Modelo a la Presidencia del Gobierno Provisional*', '*La elección y promesa del Presidente de la República*', '*El primer aniversario de los mártires de Jaca*', '*D Niceto Alcalá Zamora, leal amigo de Cataluña, es recibido triunfalmente por nuestro pueblo*', i la '*Apertura de las Cortes Constituyentes*'.

3.10.2. Cobertura gràfica al 1932

L'inici de l'any 1932 està marcat per, principalment, dos enfrontaments revolucionaris entre camperols / miners i la Guàrdia Civil. Per una banda, els **successos de Castiblanco**, uns enfrontaments entre guàrdia civil i camperols de la localitat de Badajoz, i que obren la portada del dimecres 6 de gener amb 8 fotografies signades per Santos. S'hi mostra l'escenari dels fets, una fotografia dels principals autors dels successos, un retrat d'un dels guàrdies civils víctima del linxament i dels seus familiars, i altres fotografies on apareixen guàrdies civils a les proximitats de l'ajuntament.

Per altra banda, hi ha els **successos revolucionaris ocorreguts a l'Alt Llobregat** a inicis del 1932.

Malgrat que comencen el 19 de gener, no és fins el 24 que surt al diari informació al respecte, en aquest cas amb una foto en gran a la portada amb un petit titular al peu de foto: '*Los sucesos en las cuencas del Cardoner y del Alto Llobregat*', en majúscula i petit, amb dues línies explicatives sobre els fets i un petit text que avança que, a les pàgines centrals, hi ha més informació gràfica. En aquestes dues pàgines hi ha 9 fotografies més dels esdeveniments signades, igual que la portada, per *Badosa*.

El dimecres 27 de gener també apareixeran fotografies relacionades amb aquesta temàtica a la contraportada, però de la visita del governador civil Juan Moles a les Conques del Cardoner i de l'Alt Llobregat. Un altre esdeveniment de tipus revolucionari és l'ocorregut a Terrassa, on es fa un intent de vaga al febrer. El dimarts 16, *El Día Gráfico* obre portada amb 4 fotos de **l'intent de vaga a Terrassa** contra les deportacions realitzades pel govern (Salva, 2008), així com el dimecres 17 de febrer, amb més fotografies de la jornada.

El nou any ve acompanyat d'un dels concursos amb més cobertura gràfica de tots, el de les *Miss*. El 26 de desembre de 1931, un anunci ja avançava que *El Día Gráfico* s'encarregaria d'organitzar l'elecció de **Miss Catalunya** per al posterior certamen de **Miss Espanya** i **Miss Europa** a París. El dimarts 12 de gener la portada és un retrat amb un titular en petit, negreta i majúscula a peu de foto, de '**Miss Catalunya 1932**', a més d'un breu text que explica el paper que ha tingut el diari en la seva elecció i la seva aspiració a aconseguir el títol nacional i europeu. El divendres 22 de gener una fotografia d'arxiu a la contraportada avança que Teresa Daniels, Miss Catalunya, ha estat proclamada Miss España. Al dia següent, *El Día Gráfico* ja dedica la portada a aquest esdeveniment, amb fotografies del certamen a Madrid signades per *Vidal*. Durant els dies posteriors no es publiquen més fotos, fins el 30 de gener i el 2 de febrer, on les fotografies de 'Teresita' Daniels mostren la seva visita a Barcelona (en portada, 5 fotografies per *Colomé*, *Merletti*, *Badosa* i *Domínguez*) i París.

El març del mateix any, un **crim a Badalona** omple les pàgines d'*El Día Gráfico* de fotografies durant 6 dies (27 i 30 de març, i 1, 3, 24 i 27 d'abril) entre el març i l'abril. Es tracta d'un succés que té un seguiment informatiu tant l'endemà dels fets, com en el transcurs de la seva investigació i posterior judici als encausats. El diumenge 27 de

març es publiquen a doble pàgina (pgs. 14-15) 7 fotografies del crim on una dona és assassinada i enterrada a una casa de Badalona (apareixen fotografies signades per *Maymó* i *Merletti* de la localització, de l'interior de la casa on s'ha comès el crim, i del cadàver desenterrat de la dona). El dimecres 30 de març i el divendres 1 d'abril es publiquen, en portada, dues fotografies del presumpte autor del crim i la dona que es creu que el va acompanyar, i els dies 3 i 24 tornen a publicar-se dues dobles pàgines amb més escenes. Finalment, el dia 27 d'abril es publiquen, en portada, fotografies dels judicis pel crim de Badalona.

En l'escenari internacional, *El Día Gráfico* es va fer ressò d'un esdeveniment tràgic que va marcar la política francesa. Es tracta de **l'atemptat i assassinat del president de la República, Paul Doumer**, el dissabte 7 de maig de 1932. En portada, apareix un retrat de Doumer amb un peu de foto: '*Doumer, que sufrió el día anterior un atentado en París*'. No hi ha més fotos de l'esdeveniment. El dia següent, el diumenge 8 de maig, sí que es publica una doble pàgina amb el títol '*El asesinato del Presidente de la República francesa, algunos recuerdos gráficos de la vida de Mr Paul Doumer*' amb 10 fotos de moments clau de la seva vida i carrera política.

El dimarts 10 de maig, es tornen a publicar fotografies a contraportada, una de les quals es realitza segons després de l'atemptat (ja és una fotografia d'actualitat i no d'arxiu). L'endemà es mostra a portada una fotografia del cadàver de Doumer. De l'assassinat no tornen a sortir fotografies, però sí que es fa seguiment gràfic de la formació del nou govern. Així, el diumenge 5 de juny, de la manera habitual que ho fa el diari quan es constitueix un nou gabinet i no es tenen fotografies d'actualitat, es publica una doble pàgina interior amb 17 retrats dels nous integrants, (retallades, amb fons transparent) que s'identifiquen al de foto amb el nom i càrrec.

Si un esdeveniment va marcar l'any 1932 és el del **cop d'estat fallit contra el govern de la República, 'La Sanjurjada'**, ocorregut el 10 d'agost de 1932. L'aixecament, liderat pel general José Sanjurjo (d'aquí el nom popular pel que es coneix l'esdeveniment), va ser el primer de les forces armades contra el sistema republicà des de la seva instauració l'abril de 1931. El divendres 12 d'agost, *El Día Gráfico* publicava en portada les primeres 6 fotografies signades per *Vidal* de '*La fracassada*

intentona monàrquica en Madrid, amb escenes dels combats, ferits, un cadàver, detinguts i confiscacions als sollevats.

El dia següent, dissabte 13, en contraportada, 5 fotografies d'arxiu mostren els generals detinguts, entre ells Sanjurjo i Goded, a més de dues fotografies de les manifestacions republicanes organitzades a Madrid en rebuig del cop d'estat. Es continuen publicant fotografies sobre l'aixecament durant els dies 14 (2 de *Vidal*) i 16 d'agost (3 de *Vidal* i *Sánchez del Pando*), no en portada, perquè els fets ocorren just quan se celebren les Festes de Gràcia -amb una gran cobertura gràfica dels carrers decorats-, però sí a les pàgines interiors.

El dijous 25, coincidint amb la celebració dels judicis als encausats pel cop d'estat, es publica una contraportada amb 5 fotografies d'*El juicio sumarísimo contra Sanjurjo y demás militares complicados en la rebelión de Sevilla*, amb fotografies del lloc on se celebrarà i qui s'encarregarà del judici. El divendres 26 ja es publiquen fotografies del propi judici a contraportada, amb una escena del banquet dels acusats (on apareix Sanjurjo i tres generals més) i els magistrats durant la sessió. Dos anys després, el 24 de gener de 1934, es torna a publicar una portada dedicada als judicis per la rebel·lió amb 7 imatges dels magistrats i els processats.

Després d'aquest aixecament militar, que finalment va fracassar, a Catalunya van tenir lloc dos esdeveniments polítics d'importància. Per una banda, l'**aprovació de l'Estatut d'Autonomia de Catalunya** de 1932, també anomenat Estatut de Núria. Aprovat el 9 de setembre, s'hi fa referència gràfica a la contraportada del dimarts 13 de setembre, amb 4 fotografies de *Merletti*, *Badosa* i *Pérez de Rozas* de l'arribada dels parlamentaris a Barcelona per a la seva signatura. Uns dies després, el 18 de setembre, es publiquen 5 fotografies més de la firma de l'Estatut on apareixen els parlamentaris catalans i el president de la República, Niceto Alcalà Zamora, en el moment de la signatura, fetes per *Marín*.

El diumenge 25 de setembre, en portada, apareix una imatge en gran d'arxiu de Manuel Azaña, amb un peu de foto on s'esmenta: '*DON MANUEL AZAÑA, Jefe del Gobierno de la República, que hoy llega a Barcelona para entregar el Estatuto de Cataluña al Presidente de la Generalidad*'. En el mateix número es publica una doble

pàgina gràfica titulada '*El proceso del Estatuto de Cataluña*' amb quatre fotografies del president Macià a Madrid per entregar l'Estatut, una fotografia d'ell entregant-lo al Cap de Govern de la República, la signatura a San Sebastià, i d'Alcalà Zamora examinant-ne un exemplar al Congrés dels Diputats.

L'altre esdeveniment polític important fou la celebració de les **primeres eleccions democràtiques al Parlament de Catalunya** des de la restauració de la Generalitat de Catalunya. El dimarts 22 de novembre, el diari dedicava una doble pàgina amb 12 fotografies de *Merletti* i *Pérez de Rozas*, una firma que al llarg de 1932 agafava cada cop més protagonisme en la autoria de les fotografies. Es tracta d'imatges on apareixen Francesc Cambó i Joan Ventosa, diputats de la Lliga Catalana; Luis Nicolau d'Olwer, diputat d'Acció Catalana Republicana; Jaume Aiguadé, alcalde de Barcelona, i altres polítics emetent el seu vot, a més de les cues de votants i automòbils utilitzats per a la difusió de propaganda electoral.

De les eleccions ja no hi ha més fotografies al diari, però sí que es publica en portada el 7 de desembre dues fotografies de *Pérez de Rozas* amb un gran titular: '*Inauguración del Parlamento Catalán*', on es veu a Francesc Macià al cotxe oficial sortint del Palau de la Generalitat, envoltat d'una multitud d'assistents que l'acompanyaren al Parlament, i una altra del nou gabinet, on el president resta assegut rodejat de diputats electes de la seva candidatura. A contraportada, *Merletti* signa tres fotografies més de l'arribada de Macià al Parlament, a més de la sessió preparatòria de la inauguració de la institució.

El dia següent, també en portada, apareixen tres fotografies més de *Merletti* i *Badosa* amb una fotografia arquitectònica del Parlament, el moment d'hissar la bandera republicana a la façana, i de Macià contemplant la desfilada inaugural. A més, un anunci avança la publicació d'un número extraordinari dedicat al Parlament de Catalunya, '*en el que aparecen todos los aspectos gráficos de las Cortes Catalanas, grabados antiguos, retratos [...]. A la parte gráfica irá adjunto el texto, que completará documentalmente la misma*', un suplement de 16 pàgines gràfiques que s'anuncia repetidament fins el diumenge 18 de desembre, dia de la publicació, i que anirà

encapçalat per una portada amb fotografia única de Francesc Macià (amb dedicatòria als lectors de *El Día Gráfico* escrita a mà per ell mateix).

Com en els suplementes *Jueves Cinematográfico* i *Mapamundi*, l'orientació és horitzontal, amb pàgina partida i a pàgines interiors. En aquest cas la primera fotografia és la de la hissada de bandera a la façana. El suplement compta amb un *fotomuntatge* amb diverses fotografies de la propaganda que va fer possible l'aprovació de l'Estatut, a més de 36 imatges d'alts càrrecs del Parlament, un retrat del president del Parlament, Lluís Companys, visites d'Alcalá Zamora a Barcelona, l'interior del Parlament, la redacció de l'Estatut a Núria, el viatge de Macià a Madrid per entregar-lo al Cap de l'Estat, i altres efemèrides com la mateixa inauguració de la institució.

En aquest context, l'11 de desembre es compleix el **primer aniversari d'Alcalá Zamora com a president de la república**, i *El Día Gráfico* li dedica una doble pàgina amb 11 fotografies i un text d'onze línies que recorda les seves fites, a més dels peus de foto explicatius. És destacable l'extensió considerable del text en comparació amb els que es publiquen normalment les pàgines gràfiques. Les fotografies són del nomenament d'Alcalá Zamora com a president, la promesa del càrrec, la comitiva presidencial d'aquell dia envoltada de públic, una fotografia amb Alejandro Lerroux, llavors ministre d'Estat, i una altra amb la seva esposa, entre d'altres moments.

L'actualitat de l'any finalitza amb l'**incendi dels magatzems 'El Siglo'**, que obre la portada del número del 27 de desembre amb una foto de *Maymó* a tota pàgina de l'incendi vist des del port de Barcelona, que coincidia amb la celebració del XXVI campionat d'hivern de la Copa de Nadal (per això es veuen en primer pla els participants i, de fons, l'incendi). El mateix dia es dedica una doble pàgina amb 12 fotografies de *Badosa*, *Merletti* i *Pérez de Rozas* sobre les destrosses que va provocar l'incendi, una fotografia del president Macià a les Rambles, després de produir-se l'incendi, i una contraportada amb 5 fotografies dels bombers treballant en la seva extinció. El dia següent, es torna a dedicar la portada al sinistre amb una gran fotografia de les restes del popular magatzem arrasat pel foc, i dues petites a sota on

apareix l'alcalde de Barcelona, Jaume Aiguadé, davant de 'El Siglo' i d'operaris d'ambulàncies al lloc dels fets.

3.10.3. Cobertura gràfica al 1933

L'any 1933, especialment durant el gener i el desembre, destaca per la gran quantitat **d'atemptats i moviments extremistes** (com anomenarà el diari als intents de revolució comunistes i anarquistes que es van succeir) a Catalunya i altres ciutats importants de la resta d'Espanya, reflectida també a la cobertura gràfica que en fa *El Día Gráfico*. El dijous 5 de gener es publiquen dues fotografies a portada sobre la troballa de bombes a una casa del carrer Miracle de Barcelona. El dia 10 es fa una gran cobertura gràfica per part de *Pérez de Rozas* sobre unes insurreccions ocorregudes a diverses ciutats de Barcelona, amb una portada dedicada als esdeveniments, on apareixen dos fotografies en gran de dos dels cadàvers resultants. A doble pàgina, malgrat que sense cap titulació, es publiquen 9 fotografies on apareixen els ferits de les revoltes i el dipòsit on estan els cadàvers.

Durant el dia següent, es publiquen a la portada 7 fotografies més de *Gusi*, però en aquest cas de la revolta ocorreguda a Ripollet, on també surt un cadàver, i una doble pàgina sobre els successos de Barcelona, Sallent, Lleida i Madrid. Les insurreccions anarquistes es succeïen a diferents punts d'Espanya. A la província de Cadis, la massacre en mans de les forces d'ordre públic a la localitat de Casas Viejas després de la proclamació del comunisme libertari quedava plasmada a la doble pàgina del número del 17 de gener amb fotografies de *Sánchez del Pando*. Els dipòsits de bombes trobats a diferents punts de Catalunya també eren notícia, com els descoberts a Igualada (una fàbrica, el 20 de gener, a contraportada amb 5 fotografies de *Pérez de Rozas* de la troballa amb els Guàrdies Civils encarregats de la investigació) o a Falset (el 21 d'abril, a portada i sense firma, malgrat que amb text explicatiu més extens).

A finals d'any, una onada d'atemptats a Barcelona cridava l'atenció d'*El Día Gráfico*, que dedica una portada als fets amb un text de diverses línies: '*Nuevamente pretende sembrarse al pánico en la Ciudad, como si los terroristas pusieran empeño en justificar la leyenda que algunos periódicos extranjeros atribuyen a Barcelona, llamándola la*

Ciudad de las bombas. [...] Atraviesa la Ciudad una nueva etapa de obstáculos que pretenden impedir su crecimiento. Pero Barcelona, habituada ya a vencer todas las dificultades que se oponen a su ascensión, reanudará su marcha, aunque con el dolor de dejar una estela de sangre que marque las etapas de su progreso'.

La portada ve acompanyada de 7 fotografies de *Pérez de Rozas* i *Merletti* on es mostren els ferits i els llocs on van succeir els atemptats, una estampa que es repeteix a la portada del 5 de desembre i on els peus de foto explicatius són molt més llargs que de costum (en part perquè a partir de l'abril del 1933 i fins a juny de 1934 els peus de foto s'amplien durant uns mesos). Tant el dia 10 com el 12 apareixen fotografies d'atemptats similars a L'Hospitalet de Llobregat i el Prat, i el dia següent de l'arsenal amb el que s'ajudaria la Guardia Civil a combatre el moviment. Finalment, el 20 de desembre surten en portada, retrats per *Barrera*, 10 fotografies del comitè revolucionari (cadascuna d'elles amb la cara d'un dels detinguts) que va organitzar la insurrecció, i que va ser detingut a Saragossa.

En aquest context, el **concurs de les misses** es continua celebrant. A partir del 14 de febrer i durant tot aquell mes, el diari es fa ressò de la nova Miss Catalunya 1933, Gabriela Rodríguez, a la mateixa portada, on apareix amb el jurat i a un banquet. També de les misses que s'escullen a les diferents comunitats autònomes d'Espanya durant aquest mes i el de març.

El 20 de maig, la portada està dedicada a tres de les misses de països com Noruega, Dinamarca i Espanya, que arriben a Barcelona per disputar-se el premi de Miss Europa, un concurs que tindrà molta cobertura durant les jornades posteriors. El dia següent, a portada es publiquen 5 imatges de *Pérez de Rozas* i *Merletti* de l'arribada de les concursants a la capital catalana rebudes pel públic, i també de l'ofrena de flors per part de les misses al monument de Rius i Taulet, coincidint amb l'aniversari de l'Exposició Universal de 1888.

En l'àmbit polític, entre el mes de setembre i el novembre, el govern de la República travessa una **crisi ministerial**. Amb el redisseny de la capçalera just estrenat al juny, el setembre comença amb una crisi de govern que obre la portada del diumenge dia 10 de setembre: *La crisis ministerial. Las figuras políticas consultadas por el*

presidente de la república, amb fotografies de les personalitats i les reunions que manté el govern, per *Vidal*.

Després de les consultes, el 14 de setembre surt a portada una fotografia del nou gabinet, presidit per Alejandro Lerroux. Com és una foto on apareixen moltes personalitats, es recorre a la tècnica de la numeració de cada persona dins de la fotografia, i al peu de foto s'indiquen els noms als que corresponen els números. Amb la formació del nou gabinet, les fotografies d'actualitat recullen el canvi, com és el cas del primer consell de ministres, en portada el dia 17 i firmada per *Vidal*.

El govern encapçalat per Alejandro Lerroux acaba quan perd una moció de confiança. Després d'un efímer govern presidit per Diego Martínez Barrios, el 19 de novembre es celebren **eleccions generals a Espanya**. Dos dies abans, es publica en portada la jornada electoral a Barcelona i Madrid amb 7 fotografies de cartellera i d'un míting del Partit Radical on apareix Lerroux, per *Merletti*, *Pérez de Rozas* i *Vidal*. Malgrat que el dia de les votacions és massa just per publicar fotografies d'actualitat, *El Día Gráfico* dedica una doble pàgina amb un fotomuntatge de les candidatures, on es combinen fotografies retallades dels candidats amb imatges de la seva propaganda.

Finalment, les escenes més representatives de la jornada electoral surten el dimarts 21 i el dimecres 22. Pel que fa al primer dia, la informació gràfica és present tant a la portada (amb 8 fotografies de *Badosa* i *Merletti* on surt el president Macià emetent el seu vot, entre d'altres dirigents com Juan Ventosa, portaveu de la Lliga Catalana; Joan Pich i Pon, del Partido Republicano Radical i propietari d'*El Día Gráfico*; el president de la Generalitat Lluís Companys i Francesc Cambó, de la Lliga Catalana), a doble pàgina (10 fotografies de cues als col·legis electorals on es destaca la representació de la dona, que vota per primer cop) i a contraportada (amb 11 fotografies de les votacions a Saragossa, signades per *Barrera*; València i Madrid, per *Vidal*). Més informació gràfica sobre les eleccions apareix en la portada del dia següent, on se sumen imatges de Còrdova (amb *Santos* com a responsable).

L'any 1933 finalitza amb un esdeveniment que canviarà el gabinet de la Generalitat de manera dràstica. El diumenge 24 de desembre, *El Día Gráfico* publica a una pàgina interior, la 7 (i, per tant, no impresa amb el sistema de buitgravat), un article que es fa

ressò de la **malaltia del president Francesc Macià** amb una fotografia retrat d'ell sense firma ni peu de foto: *Persiste la gravedad del ilustre enfermo. El Presidente de la República, señor Alcalá Zamora, y el jefe del Gobierno se interesan reiteradamente por el curso de la dolencia del Presidente de la Generalidad.*

El dimarts 26 de desembre, el diari publicava un retrat de Francesc Macià fet per *Maymó* que ocupa tota la primera plana, de tal forma que el titular no queda al peu de la foto, sinó a un costat de la capçalera: '*D Francisco Macià, primer presidente de la Generalidad de Catalunya, falleció ayer, a las once de la mañana*'. A doble pàgina i contraportada del mateix dia, es publiquen 15 imatges més de Macià durant els dies més importants de la seva carrera com a president de la Generalitat, com el dia de la proclamació de la República, o quan és aclamat pel públic de Madrid i Barcelona en els tràmits d'aprovació de l'Estatut, a més d'imatges amb altres polítics. Al final del tot de la pàgina la signatura figura com *Archivo EL DÍA GRÁFICO*.

Durant els dies posteriors, el diari fa cobertura de l'enterrament del president. El dia 27 es publiquen dues escenes en portada, una d'elles on surt el cadàver de Macià, i l'altra amb el fèretre a la capella, el president interí (Joan Casanovas) i el govern de Catalunya. A contraportada, hi ha dues fotografies del mateix dia en què va morir que mostren la multitud amuntegada davant el Palau de la Generalitat (una de *Merletti* i l'altra de *Pérez de Rozas*).

El dijous 28 de desembre l'enterrament ocupa la portada amb diferents fotografies: el transport del fèretre pels carrers de Barcelona, vianants que volien entrar a la Plaça de la República -d'on sortia el cos de Macià-, i d'Alcalá Zamora, Casanovas i altres ministres, que presidirien l'enterrament. La cobertura de l'esdeveniment finalitza a la contraportada, on es fotografia de nou el fèretre, posat sobre un harmó, passant per diversos carrers de Barcelona, i acompanyat per la comitiva per arribar al cementiri de Montjuïc, on finalment és sepultat. Les fotografies són de les firmes *Merletti* i *Pérez de Rozas*).

3.10.4. Cobertura gràfica al 1934

El 1934 segueix el curs polític amb les **eleccions municipals a Catalunya**, celebrades el 14 de gener. El dimarts següent a la seva convocatòria, es publica a portada 9 fotos de diverses personalitats, com del futur alcalde, Carles Pi i Sunyer; i del nou president de la Generalitat, Lluís Companys, i de les cues davant dels col·legis electorals. A contraportada també es publiquen més notes gràfiques amb fotografies de Tarragona signades per *Chinchilla*, i on es torna a visualitzar el vot femení amb imatges de dones exercint el seu dret. De les eleccions no es tornen a publicar més fotografies, però el dia 27 es dedica una doble pàgina on hi ha 40 retrats dels regidors que formaran l'Ajuntament de Barcelona a partir de l'1 de febrer. Els retrats estan agrupats segons el partit polític al que corresponen, amb un marc ovalat la majoria, i amb el nom de cadascú d'ells a sota de la fotografia.

En aquest context, el dimarts 23 de gener es publiquen a portada fotografies on es rendeix **homenatge a Francesc Macià**. Són 7 fotografies signades per *Pérez de Rozas* i *Merletti* on surt Lluís Companys i altres personalitats de la Generalitat dipositant rams de flors a la tomba de l'expresident. Gairebé dos mesos després d'aquest esdeveniment, el 14 de març, a la contraportada una fotografia anuncia que la nit anterior *una mano bárbara puso fuego a la tumba del gran patricio, primer Presidente de la Generalidad*.

La **profanació de la tomba de Francesc Macià** obrirà la portada del dia següent amb 4 fotografies de Badosa de com, mica en mica, la tomba tornava a cobrir-se de rams de flors, un acte al qual es va sumar el President de la Generalitat. També es publica una fotografia del lloc on els profanadors van fer el forat per accedir al cementiri. El dia 20, torna a sortir en portada la celebració d'un altre homenatge a les proximitats de la tomba de Macià amb 7 fotografies signades per *Merletti* i *Pérez de Rozas*, on es mostra la tomba recoberta de corones, una nena i una dona gran dipositant els seus rams, el Comissari General d'Ordre Públic i representats dels cossos de seguretat.

Durant l'any 1934 torna a fer-se un desplegament mediàtic important del **concurs de les misses**. La cobertura comença el 20 de març a doble pàgina, amb informació partida en una pàgina dedicada a les falles de València, i l'altra a l'elecció de miss

Catalunya 1934, amb 6 imatges de *Badosa, Pérez de Rozas i Merletti* on es retraten les diferents participants del concurs amb els seus rams de flors, de la mateixa forma que a la contra del dia següent. El 6 d'abril es publica una doble pàgina amb 18 fotografies més, així com els dies 12 i 13. Com en altres anys, *El Día Gráfico* és un dels organitzadors del certamen, i es promociona a doble pàgina del dia 8 com a tal amb 12 fotos de la cerimònia celebrada al Teatre Novedades amb la presentació de les misses.

A la portada del dia 12 d'abril ja surten fotografies de la proclamada Miss Barcelona 1934 i el 15 s'obre la portada amb la visita de les recent escollides misses de Girona, Tarragona, Lleida i Barcelona a la tomba de Macià i a la redacció del diari. Finalment, el 17 d'abril surt a primera plana la guanyadora del certamen. El mateix dia, a una pàgina interior, es publica un anunci dirigit als corresponents: *Aviso a los corresponsales. El jueves será puesto a la venta un número especial dedicado a historiar toda la organización de la elección de Miss Cataluña 1934. Diríjense los pedidos cuanto antes a nuestra administración*, un número que no es conserva a la col·lecció de l'arxiu consultada.

Un **accident ferroviari a Sant Boi** ocupa la portada del 22 de maig. Amb un títol gran i en majúscules, s'anuncia la '*Catástrofe ferroviaria en San Baudilio: doce muertos y numerosos heridos*', el diari publica dues fotografies d'*última hora*' que ocupen tota la plana. Tant és així que dediquen un espai a afegir la informació següent: '*ULTIMA HORA: Información fotográfica de Badosa, recibida a las 23h. 15m.*'. El dia següent, que cau en dimecres i, per tant, s'hauria de publicar el suplement *Feminal*, el diari prescindeix d'aquesta secció per aplaçar-la al divendres i dedicar una doble pàgina a l'actualitat més rellevant, *La Catástrofe ferroviaria a un kilómetro de San Baudilio de Llobregat*, amb 10 fotos de *Badosa i Merletti* del tren accidentat i els onze cadàvers confirmats.

Com a altre esdeveniment a destacar, el diari fa una cobertura exclusiva de la **Fira de Barcelona**, celebrada del 2 al 17 de juny. En aquest cas, la informació s'inclou en un suplement especial publicat durant els dies que dura l'esdeveniment. *Diario oficial de la Feria de Barcelona* consta de 2 a 4 pàgines gràfiques amb fotografies dels *stands*,

l'entorn on es celebra i les personalitats que hi assisteixen, a més d'una o dues pàgines de text. El format és horitzontal com als suplementos anteriors. Durant la seva publicació, tant el número del *Jueves Cinematográfico* com el de *Feminal* també es publiquen augmentant així les pàgines habituals del diari.

L'any 1934 acaba amb un esdeveniment que marcarà la Segona República a Espanya. Els **Fets d'Octubre**, desencadenats arran de la vaga general convocada per diversos sindicats, afectaran per primer cop durant el període republicà la normal publicació dels diaris. De fet, tant el dissabte 6 d'octubre com el diumenge 7 no es publica número d'*El Día Gráfico*, i, de fet, tampoc es publiquen a *La Vanguardia* el 6, 7 i 8 d'octubre. En aquest context, la declaració de l'Estat Català dins de la República Federal Espanyola per part de Companys, desencadena en l'empresonament del Govern de la Generalitat i la suspensió de l'Estatut, i el Govern de la República estableix un sistema de designació de Governadors Civils de Catalunya, que també tindrien com a càrrec el de President de la Generalitat. Durant els dies següents es farà una cobertura gràfica exhaustiva dels fets, que van afectar ciutats de tot l'Estat espanyol, a més de la revolució ocorreguda a Astúries durant el mateix període.

El dimarts 9 d'octubre es publiquen en portada 7 fotografies arquitectòniques, sense cap titular destacat, de les destrosses a la façana de l'Ajuntament i del Centre Autonomista de Dependents del Comerç i de la Indústria (CADCI). A les pàgines interiors (pàgina 2, pàgina 11 i doble pàgina) també es publiquen 16 fotos més signades per *Badosa*, *Merletti* i *Pérez de Rozas* de les barricades a Barcelona i de grups amb detinguts, a més de dedicar la contraportada (titulada *La huelga general del viernes: la paralización fue absoluta, el viernes, en Barcelona, desde las once de la mañana*) amb més imatges. El dimecres dia 10 s'obre portada amb 6 fotografies de *Maymó* de les destrosses del CADCI, un dimecres en el que no es publica el suplement de *Feminal* a causa de la gravetat de l'actualitat, amb 15 fotografies on es veuen els vaixells habilitats com a presons, al peu de les quals s'incideix en què son '*fotografías obtenidas desde lejos, por no permitirse el acceso a los reporteros gráficos*', i escenes de carros blindats i forces de seguretat després dels successos. A més, a la contraportada hi ha 4 fotografies de l'exèrcit desembarcant al port de

Barcelona (per *Badosa*), i 4 més de la crema d'esglésies a Vilafranca del Penedès (signades per *Estudio Paco*).

Durant els dies següents es continua publicant informació al respecte. El dijous 11 apareixen en portada 6 fotografies dels enterraments dels sergents, caps, soldats i guàrdies civils morts en combat, de les destrosses, a més d'una còpia de la carta que Lluís Companys fa arribar al General de Catalunya, Domènec Batet, on es sol·licita el següent: *Com a President del Govern de Catalunya, requereixo a V. E. perquè amb la força que comana es posi a les seves ordres per a servir a la República Federal que acabo de proclamar*, amb signatura del 6 d'octubre, quan Companys va proclamar l'Estat Català de la República Federal Espanyola. En un dijous on sí que es publica el suplement *Jueves Cinematográfico*, es dedica una pàgina titulada *Información gráfica del movimiento revolucionario en Cataluña* amb fotografies de Madrid, Sant Boi, Lleida, Manresa i València, així com al diari del 12 d'octubre, on es sumen escenes de Mataró. Les fotografies estan signades per *Marzo, Vidal, Claret, Farrán i Carrera*.

El 16 d'octubre cal destacar un anunci que afecta tant als diaris com als repòrters: *Advertencia a nuestros lectores. Por disposición de la autoridad militar ha sido prohibida la reproducción gráfica de toda clase de asuntos relacionados con los Consejos de Guerra y los detenidos*. S'estableix, per tant, la censura gràfica als periodistes.

Durant els dies posteriors, es publicaran més fotografies, però en aquest cas dels successos a Astúries, tant a portada com a doble pàgina i contraportada (fins al 26 d'octubre). El novembre, comença una etapa de censura que es farà notar no tant a les seccions gràfiques, sinó sobretot a les notícies escrites. S'evidencia amb buits informatius al maquetat que queda en blanc i la llegenda *Este número ha sido visado por la censura* situada a diferents pàgines.

Les **conseqüències judicials dels Fets d'Octubre** no seran notícia fins el 29 de maig de 1935 quan es publiqui a *El Día Gráfico* els judicis, que es plasmen en portada amb 6 fotografies de *Vidal* on surt Lluís Companys al banquet dels acusats i tot el govern de la Generalitat empresonat durant la causa, a més dels advocats.

3.10.5. Cobertura gràfica al 1935

En termes d'esdeveniments mediàtics únics, el 1935 és un any relativament tranquil si el comparem amb períodes anteriors, al menys pel que fa a informació gràfica. L'establiment d'un sistema de **designació de Governadors Civils a Catalunya** arran dels fets d'octubre tindran el seu espai a les pàgines del diari.

El divendres 11 de gener, *El Día Gráfico* publica en portada tres fotografies del nou governador civil de Catalunya, Manuel Portela, en el moment de presa de possessió del càrrec de governador general i de President de la Generalitat (*Merletti*), passant revista als Mossos d'Esquadra en arribar a la Generalitat (*Pérez de Rozas*) i amb el general Batet i el coronel Giménez Arenas (*Badosa*). El dia següent, coincidint amb l'entrada de Joan Pich i Pon com a alcalde de Barcelona (amb retrat d'ell a portada i 4 fotografies més prenent possessió del càrrec amb l'ex alcalde, Martínez Herrera) signades per *Pérez de Rozas*, *Domínguez* i *Badosa*, Portela torna a sortir a la primera plana realitzant una conferència al Pati dels Tarongers de la Generalitat (fotografia de *Domínguez*). El 6 d'abril, Pich i Pon agafa el relleu a Portela com a governador civil de Catalunya, i malgrat que no se'n dedica una portada a la successió per coincidir amb la celebració de la Exposició de l'Art de Vestir i Saló de Creacions, es publica una fotografia de tots dos a la pàgina 13 (*Badosa*).

El 26 de novembre, es dedica una portada al nou governador general i President de la Generalitat, Juan Villalonga, amb sis fotografies de *Badosa* i *Pérez de Rozas* on apareix amb Eduardo Alonso en la transacció de poders, i a la Plaça de la República dirigint-se a la Generalitat, on també apareixen militars retent-li homenatge.

El 21 de desembre torna a canviar el càrrec, en aquest cas en mans de Fèlix Escalas, i també apareixen 4 fotografies en portada de *Badosa* i *Pérez de Rozas* de les mateixes escenes amb Joan Maluquer, que va ocupar el càrrec durant els dos dies anteriors a Escalas.

En el context internacional, un esdeveniment destaca en la cobertura gràfica que ofereix el diari, i és la **Segona Guerra Italo-Etíop**. Des del dimecres 2 d'octubre i durant el mes de novembre, gairebé cada dia es publiquen en portada fotografies del conflicte. No obstant això, durant el II Saló de Creacions i Exposicions de l'Art de

Vestir, entre el 26 d'octubre i el 27 de novembre, la informació sobre la guerra passa a les dobles pàgines gràfiques. Son imatges de les agències Afi, Express i Keystone, però a partir del novembre apareixen fotos de *Vidal* (una d'elles, d'un corresponal gràfic de guerra darrere d'un camell amb una careta protectora contra gasos i amb el seu equip fotogràfic, publicada el dijous 7 de novembre a portada).

El **Saló de Creacions i de l'Art de Vestir** també compta amb un suplement, malgrat que en aquest cas només es publica un dia, independentment de la resta de fotografies sobre aquesta mostra que apareixen durant tot el mes d'abril i maig. Es tracta d'un suplement de 10 pàgines publicat el dimecres 27 de novembre amb 40 fotografies de *Badosa* dels expositors, els pentinats guanyadors de la competició de l'art del pentinat, i dels conjunts de vestits de la temporada tardor-hivern. Tot i que es publica un dimecres, el suplement *Feminal* també apareix al diari, que suma aquell dia un total de 34 pàgines.

Malgrat que el 1935 no hi ha fotografies de concursos de misses, sí que es fa seguiment del **certamen de la Pubilla de Catalunya**, que apareix per primer cop el dimarts 2 d'abril amb una pàgina (la segona del diari), amb fotografies de les participants. El 7 d'abril es dedica la pàgina 17 a un fotomuntatge amb les pubilles de les entitats barcelonines, presentades davant d'un jurat per a l'elecció eliminatòria de la Pubilla de Catalunya 1935.

Com el concurs de les misses, *El Día Gráfico* avança en un anunci el 21 d'abril la seva participació en l'organització del certamen per al 28 d'abril, en una pàgina no gràfica amb una fotografia de Miss Catalunya 1934. Durant tota la setmana, es van publicant fotografies de les pubilles guanyadores de cada província (a Barcelona, el 26 d'abril a la pàgina 2). El diumenge 28 d'abril es dedica tota la portada a les pubilles de Catalunya, amb fotografies junt amb Joan Pich i Pon, propietari del rotatiu, i a la redacció de Publicaciones Gráficas S.A, empresa que edita el diari. El dia 30, celebrat el concurs, es publica en portada un retrat de Antòñita Arques, nova Pubilla de Catalunya, que participarà al certamen de Miss España.

3.10.6. Cobertura gràfica al 1936

El 1936 és un any de canvis tant a la capçalera d'*El Día Gráfico* com en la Història d'Espanya, quan un cop d'Estat contra el govern de la República provocarà una guerra de tres anys.

L'any comença amb la **formació d'un nou govern presidit per Manuel Portela**, que surt a la portada del 2 de gener amb fotografies del primer Consell de Ministres i dues fotografies de retrat dels nous membres del govern, signades per *Vidal*. No obstant això, es tracta d'un govern que a durà pocs dies. El 8 de gener es publica la notícia que el president de la República dissolia les corts. El dia següent, a la contraportada hi ha una fotografia de Portela entregant als periodistes la nota del **decret de dissolució**. El 19 de gener es redissenya la capçalera, i la cobertura gràfica de les properes eleccions arribaran el febrer amb una portada renovada.

De nou, a Espanya es convoquen unes **eleccions generals**, les terceres de la Segona República. El dissabte 15 de febrer es dedica una doble pàgina amb els candidats per a les eleccions de l'endemà, amb 81 fotografies petites dels retrats amb representants del Front d'Esquerres de Catalunya i del Front Català d'Ordre Públic, dividides per províncies catalanes, llevat d'un candidat que, com no es tenia fotografia d'ell, es reproduïx un requadre de la mateixa mida que les fotografies dels demés i s'insereix el text *No ha sido posible obtener la fotografia de este candidato*.

El dimarts 18 de febrer la portada es dedica a la presa de possessió de Carles Pi y Suñer com a nou alcalde de Barcelona, i de Juan Moles com a nou governador general (amb fotografies de retrat d'ells, signades com a *arxiu*, del moment de la transferència de poder entre Escalas i Moles, i l'hissament de la bandera a la Generalitat). També es dedica una doble pàgina amb 14 fotografies de *Pérez de Rozas*, *Badosa*, *Merletti* i *Vidal* de la jornada electoral, imatges que apareixen molt més juntes (sense aire entre elles) en comparació amb dissenys anteriors del diari, tant a portada i contraportada com a doble pàgina.

Com acostuma a ser habitual en la formació de nous governs, i més després d'unes eleccions, es dedica la portada a fer un petit organigrama de qui és qui al nou gabinet. Per a aquesta tasca, a la portada del 21 de febrer surt un retrat de Manuel Azaña com

a president i 10 ministres (amb la mateixa fórmula de fotografia, nom i càrrec). El dia següent apareixerà, també en portada, una fotografia del primer consell de ministres i tres fotografies d'una manifestació organitzada a Barcelona per part del Front Popular que demanava l'amnistia dels presos catalans.

L'amnistia dels presos polítics sortirà al diari el 25 de febrer en portada amb imatges protagonitzades per Lluís Companys a Còrdova (per *Santos*), i a Madrid (*Vidal*). A més, es mostra una escena de la Diputació Permanent en el moment de prendre la decisió de signar la concessió de l'amnistia, i també de la sortida de presos polítics de la presó Modelo de Barcelona (*Badosa*). L'1 de març, es publica en portada la reunió del Parlament de Catalunya i la sessió plenària per escollir el President de la Generalitat, amb fotografies de la sessió amb tots els parlamentaris i del moment d'hissar la bandera al Parlament.

El 3 de març, es dedica la primera plana del diari a l'arribada de Lluís Companys i altres consellers a Barcelona, amb tres fotografies que ocupen tota la pàgina, i on surt Companys en el cotxe saludant el públic, així com altres consellers com Ventura Gasol i Martín Barrera, signades per *Pérez de Rozas*. A aquestes 3 fotos del dimarts 3 de març s'hi sumen dues pàgines gràfiques més i una contraportada gràfica, un número que compta amb un total de 38 fotografies amb fotografies de la rebuda de Companys i de la manifestació convocada pel triomf del Front Popular (fotografies de *Pérez de Rozas*, *Badosa*, *Merletti* i *Vidal* a Madrid).

El 12 de maig, es forma **nou govern de la república**. A la portada d'aquell dia, es publica una fotografia en gran, retallada per la silueta, del nou president de la República, Manuel Azaña, del Palacio de Cristal de Madrid i el Palau Reial. També es dedica una doble pàgina amb 13 imatges de la primera reunió de compromissaris i diputats per a la preparació de la investidura del President de la República, i fotografies del dia en què s'escull al president, signades per *Vidal*. La contraportada es dedica a la reunió de diputats i compromissaris en el moment de la celebració al Palacio de Cristal, i l'última reunió d'Azaña com a cap de govern.

El dimecres 13 de maig ja surten 5 imatges de la promesa del nou president, de tal forma que els peus de foto queden independents a les fotografies seguint el sistema

de referència per numeració. Entre les fotografies que es publiquen destaca la de Manuel Azaña sortint de casa seva, amb la vestimenta pertinent per a la presa del càrrec, durant la celebració de l'acte al Congrés, i la desfilada de militars.

A finals del mes de maig, el **govern de la Generalitat entra en crisi** i així ho reflecteix la portada del 26 de maig, on apareix una fotografia de Companys abordat pels periodistes. El mateix dia, a la pàgina 17 hi ha tres fotografies més de les consultes que estableix el Govern de la Generalitat per a la gestió de la crisi, on surt el president del Parlament, Joan Casanovas, i altres caps de l'oposició. Després de les reformes dutes a terme pel govern, entren nous consellers. Tant a la contraportada del 27 de maig com a la del 28, es publiquen els seus retrats d'arxiu, amb un peu de foto on figura el nom i el càrrec que ocuparan. En les fotografies publicades el dia 28, apareix Companys amb els nous consellers escollits, amb imatges d'actualitat signades per *Pérez de Rozas*.

A partir del mes d'abril, una sèrie d'actes violents posen de manifest la crisi política i social del moment. Primer, **l'assassinat dels germans Miquel i Josep Badia Capell**, membres d'Estat Català i Miquel, en el passat, cap de la Comissaria General d'Ordre Públic de la Generalitat durant els Fets d'Octubre. A l'assassinat s'hi dediquen 5 fotografies a la contraportada del dimecres 29 d'abril, amb dos retrats d'arxiu dels germans, el lloc on es van produir els fets i el trasllat dels cadàvers entre la multitud. El dissabte 2 de maig, es publiquen a contraportada 2 fotografies dels enterraments signades per *Badosa* i *Pérez de Rozas*.

El 15 de juliol surt a la primera plana **l'assassinat de Calvo Sotelo**, amb una fotografia retrat d'ell (signada per Universal), una fotografia del domicili on vivia i una del furgó on, suposadament, va ser assassinat (signades per Express).

El mateix juliol és el mes quan es produeix el **cop d'Estat** i **comença la Guerra Civil**. En el marc general, és un mes on la censura de textos és molt elevada, en especial a partir del 15 de juliol. De fet, hi ha pàgines on no apareix informació i es deixa tot l'espai de la maquetació en blanc (com el 16 de juliol, on apareixen 3 pàgines consecutives censurades). El divendres 17 de juliol es publica un anunci explicatiu: *'Ayer aparecieron en blanco páginas enteras de nuestro periódico, que debieron*

producir una enorme sorpresa y, encima, pretexto a fantasías. No se trataba más que de la censura de los discursos pronunciados en la Diputación Permanente de las Cortes, cuya publicación se creyó prematura. Recibimos la orden a las tres de la mañana, cuando ya procedíamos a nuestra edición, puesto que las galeradas de los discursos habían sido autorizadas, y no habiendo medio hábil para rehacer la mitad del periódico, nos vimos precisados a dejarlo en blanco’.

El dissabte 18, el diumenge 19 i el dimarts 21 no es publiquen números del diari, ja que a Barcelona es quan es produeix el cop d’Estat. El dimecres 22 de juliol surten en portada dues fotografies en gran, sense peu de foto, amb ‘*notas gráficas de la sublevación fascista*’, on apareixen militars amb armes apuntant des de les finestres de dos edificis. A la segona pàgina, *El Día Gráfico* publica diverses notes, entre elles una editorial on s’explicava la incautació del diari per part del Govern de la Generalitat, tant dels afins com dels no afins al règim.

A més, es publica un advertiment: ‘*Habiendo tenido que improvisar la confección de este número, adolece en su parte gráfica, especialmente, de defectos que son imputables a la rapidez con que ha sido confeccionado*’. De fet, els diaris del dimecres 22 i dijous 23 només compten amb només 8 pàgines, sense els suplementes del *Jueves Cinematográfico* ni el de Feminal. A la contraportada del 22, apareixen fotografies dels canons que es despleguen a Barcelona durant els combats, sense peus de foto.

A la portada del 23, es publiquen, també, dues fotografies en gran: la primera, de la formació d’una columna que aniria a combatre a Saragossa contra els sublevats; la segona, d’un grup de Fuerzas de Asalto y Seguridad, disparant darrere d’uns cavalls que resten al terra. A la segona pàgina apareixen 8 imatges de les barricades, els combats i ells efectes dels bombardejos a la façana de la Quarta Divisió, i a contraportada 8 més de les destrosses, cap d’elles sense firma. Els dies posteriors, apareixen fotografies de la formació de les milícies antifeixistes que marxaran cap a Saragossa a combatre els sublevats.

3.11. Fets periòdics

Hi ha esdeveniments que, per la seva periodicitat, solen sortir publicats cada any durant les mateixes dates, malgrat que pot canviar el format en què apareixen al diari.

En un primer lloc, trobem la celebració de **l'aniversari de la Segona República**, on es publiquen escenes dels dies anteriors i posteriors al 14 d'abril a partir del 1932 (inclòs). El 14 d'abril de 1932, primer aniversari de la proclamació, es publica una fotografia en gran de la façana de l'Ajuntament de Barcelona quan, a les 13:41 del 14 d'abril del 1931, es penja al balcó la bandera tricolor. El dia següent surten imatges, també en portada, de Francesc Macià, Juan Moles i altres polítics i militars durant les festivitats, on també surt el descobriment de la placa que substitueix el nom de Plaça Reial per Plaça de Francesc Macià. El diumenge 17 d'abril surt en primera plana una fotografia en gran dels avions militars que sobrevolen el cel de Barcelona durant la efemèride (signada per *Badosa*).

El 15 d'abril de 1933, es publica a la primera pàgina el segon aniversari, amb una fotografia central de la manifestació que discorria per la Plaça de la República, i fotografies on apareix el govern amb el General Batet passant revista als marines. El dia següent, es tornen a publicar fotografies en portada de la commemoració, en aquest cas a Madrid, de diferents actes amb Azaña i Casares Quiroga. A la segona pàgina surten imatges de la desfilada militar i de la Guàrdia Civil tant a Madrid com a Barcelona. L'esquema es repeteix durant els anys posteriors per, d'aquesta manera, marcar al calendari una data històrica per al principi d'una nova etapa política a Espanya, i que es celebra cada any que arriba el dia que es va proclamar la República.

En segon lloc, un altre esdeveniment que apareix periòdicament són les **festes i la loteria de Nadal**. El divendres 25 de desembre de 1931 es dona la benvinguda al Nadal amb una fotografia en portada d'una escultura de la Nativitat amb el nen Jesús, utilitzant la tècnica del retall de la silueta amb fons transparent. El dia següent, es publica una doble pàgina amb fotografies del sorteig de la loteria de Nadal. El 23 de desembre de 1932, en canvi, el sorteig de la loteria de Nadal apareix publicat a la mateixa portada, amb quatre fotografies dels establiments guanyadors de la loteria a Barcelona.

L'any nou també té el seu lloc de publicació al diari, i acostuma a sortir publicat tant a portada (amb fotografies menys d'actualitat o muntatges) com a les pàgines interiors en diferents formats. L'1 de gener de 1933 es publica un número extraordinari amb un resum dels esdeveniments de l'any anterior, un suplement de 8 pàgines maquetades en dues parts, i on es publiquen 55 fotos en total.

Malgrat no tenir gaire relació amb les festes de Nadal, *El Día Gráfico* dedica un suplement fotogràfic sobre esports d'hivern el 28 de desembre de 1935, una temàtica que va en la línia del diari de donar espai gràfic als esports. Es tracta d'un suplement amb 12 pàgines, orientades de forma horitzontal, i amb 36 fotografies distribuïdes en 4 pàgines.

A més, la secció de *Modas / La Moda*, sovint s'adapta a aquesta època de l'any (de la mateixa forma que quan arriba l'estiu) per oferir fotografies de roba adient a l'hivern, com en el cas del 29 de novembre de 1933 (*Modas de Invierno*).

En tercer lloc, cal destacar la **Volta Ciclista**, un esdeveniment esportiu al que es dona molta cobertura gràfica durant els dies en què es celebra, i que també apareix a les portades dels diaris com a campionat esportiu i d'actualitat de rellevància. De fet, hi ha números (com el del dimarts 8 de setembre de 1931) que dediquen la seva doble pàgina a publicar fotografies exclusivament de la Volta Ciclista, o bé la portada a aquesta informació (com en el cas del dimarts 19 de juny de 1934).

Una festivitat que també té el seu lloc al diari és la de **Carnaval**, que es publica en diferents formats i a diferents pàgines, com a portada o a doble pàgina (fins i tot amb tota la pàgina exclusivament dedicada a aquest esdeveniment). El dissabte 6 de febrer de 1932, per exemple, el carnaval apareix en portada amb fotografies de *Merletti* reproduïdes amb la tècnica del collage, algunes d'elles amb el fons retallat. El diumenge 19 de febrer de 1933, es publica un número extraordinari d'*El Día Gráfico* amb 8 pàgines distribuïdes en dos parts (també en format horitzontal), que contenen un total de 23 fotografies, i que completen el diari d'aquell dia amb un total de 40 pàgines.

Com a altre tema a destacar, el diari dedica diversos dies d'informació gràfica sobre les **vacances d'estiu i les colònies escolars**. Sovint, es publiquen pàgines gràfiques amb fotografies de les platges barcelonines plenes de gent, com és el cas del reportatge a doble pàgina publicat el 24 de juliol de 1932 (*el retrasado playismo de 1932*, per *Merletti*), o el 10 de juliol de 1934 (amb fotografies de les festes a les platges catalanes).

Un esdeveniment recurrent en aquesta època de l'any són les colònies escolars, un tema al que se li acostuma a donar una cobertura gràfica important, en especial durant els dos primers anys de la república (en són exemples les fotografies publicades el 3 i 4 de juliol de 1931, o del 8 de juliol de 1932).

A més, al suplement de *Feminal* es dedica l'1 i 15 d'abril de 1936 a fotografies de modes de primavera-estiu.

Per últim, destacar un dels nombrosos concursos que, des de la primera reedició de la capçalera, impulsa la redacció d'*El Día Gráfico* per ampliar la seva difusió. En aquest cas, es tracta d'uns viatges organitzats pel diari com a *Viajes marítimos*, un esdeveniment que té una publicació continuada durant el 1934, quan es publiquen diferents fotografies de totes les excursions que s'organitzen.

3.12. Cobertura gràfica del Partido Republicano Radical

El Día Gráfico, com a diari amb un cert apropament amb el Partido Republicano Radical, hi dedica diverses pàgines a fer-se eco de l'activitat de l'organització i els polítics que la envolten, en especial durant l'any 1932, quan aquesta informació surt a 20 diaris -normalment a portada-, com discursos i visites d'Alejandro Lerroux i Joan Pich i Pon, i inauguracions de centres i casals republicans a diferents barris i ciutats de Barcelona. El 21 de febrer apareix una fotografia a plana sencera de Lerroux (signada per *Vidal*) on s'anuncia el míting que celebrarà com un acte *que constituye la máxima actualidad política nacional*. El dia 28, també a plana sencera, apareix una fotografia de Lerroux i Pich i Pon (de *Badosa*) sortint de l'Hotel Colón. Les fotografies referents a inauguracions de centres republicans venen a portada amb diferents fotografies, normalment entre 4 i 6 imatges signades per Merletti, Centelles i Pérez de

Rozas -que fa d'enviat especial a Zaragoza en el pronunciament d'un discurs de Lerroux, al que se li dedica una doble pàgina el 12 de juliol-.

El 3 d'agost, a portada, apareix una fotografia de Lerroux amb dedicatòria escrita a mà a Casimiro Giralt, un dels dirigents del Partido Republicano Radical, i un text del propi Giralt dedicat a Alejandro Lerroux.

3.13. Concurs fotogràfic

Com a diari on la informació gràfica és essencial, *El Día Gráfico* celebra un concurs fotogràfic que anima els lectors amateurs del diari a "*estimular la afición al arte fotográfico, y a su vez rendir un homenaje a nuestra tierra facilitando el medio de que el objetivo pueda descubrir y perpetuar el encanto de sus grandezas y de sus paisajes*", com s'enuncia l'1 de maig de 1934. Així doncs, fins el mes de desembre, es publicaran diverses pàgines amb les fotografies realitzades pels concursants normalment, en contraportada. El 23 d'octubre de l'any següent, a contraportada, apareix una fotografia dels guanyadors del certamen en les diverses categories, una fotografia grupal en què apareixen tots amb el seu trofeu.

4. CONCLUSIONS

Des de la proclamació de la segona República fins al cop d'Estat del 1936, *El Día Gráfico* es va desenvolupar com a diari que basava la seva informació en el contingut fotogràfic. No obstant això, trobem dues etapes, principalment.

La primera, la que va des de la proclamació de la república fins a principis de 1932, en què els dominicals combinaven el fotoreportatge amb les imatges de notícies d'actualitat, a més de disposar de diferents seccions gràfiques fixes on apareixien fotografies informatives però no necessàriament lligades a notícies d'actualitat i de l'àmbit geogràfic estrictament espanyol. La segona, quan desapareixen aquests fotoreportatges als dominicals i la informació fotogràfica és, gairebé exclusivament, basada en notícies d'actualitat.

Aquesta tendència la trencaran suplementes com el de *Feminal* o el del *Jueves Cinematográfico*, que es mantindran durant llargs períodes de temps i s'allunyen de les notícies d'actualitat que trobem amb més freqüència al diari, com poden ser de política, successos i esports. Així doncs, tant pel nombre de fotografies que es publiquen de les notícies més importants analitzades com per la seva localització al diari, podem concloure que *El Día Gráfico* basa la seva informació periodística en la fotografia durant tot el període estudiat. Fins i tot, hi ha esdeveniments d'actualitat als quals el diari dedica suplementes de diverses pàgines per ampliar la informació, fent augmentar el nombre de pàgines d'algunes edicions gràcies a les innovacions de la seva maquinària.

Per a aquesta tasca, compta amb una sèrie de repòrters que col·laboraran en la signatura de les fotografies, malgrat que la tendència en aquest aspecte és que les fotografies dels esdeveniments més importants les signin, gairebé sempre, els mateixos fotògrafs. A Barcelona, *Merletti*, *Maymó*, *Badosa*, *Pérez de Rozas* i *Florit* - en el cas dels esports- seran els repòrters més importants; a Madrid, *Vidal* serà el que tindrà més representació. Després, hi haurà províncies que tindran el seu col·laborador habitual, i els trobarem sobretot en els viatges de personalitats a les seves ciutats.

La portada és el principal reclam visual del diari i on apareixen les fotografies relacionades amb les notícies més rellevants. El fet que moltes de les informacions vinguin publicades amb més d'una fotografia i signades per més d'un fotògraf denota la importància que el rotatiu li donava a la informació gràfica. Les dobles pàgines gràfiques serviran per ampliar les informacions que es donen a la portada o, per contra, a oferir-ne de noves, de la mateixa forma que farà la contraportada.

A més, cal destacar que, tot i els episodis de censura que hi van haver durant el període republicà, aquest fenomen és més present a la informació escrita i no tant a les fotografies en la maquetació del diari. Trobem pàgines amb textos censurats molt sovint, però no en el cas de les fotografies, que es publiquen totes i sense cap buit a la compaginació. No obstant això, sí que hi ha un exemple puntual en què no es podien publicar fotografies dels detinguts ni dels consells de guerra durant els fets d'octubre, malgrat que això no impedirà la publicació d'imatges relacionades amb els combats i els vaixells-presons que s'utilitzaran durant aquells dies.

5. BIBLIOGRAFIA

- Amar, P. J. (2005). *El fotoperiodismo*. (ed. Nathan 2000). Buenos Aires: La Marca.
- Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes (2014). *Constitución de la República española de 9 de diciembre 1931*. Recuperat de: <https://www.cervantesvirtual.com/obra-visor/constitucion-de-la-republica-espanola-de-9-de-diciembre-1931/html/>
- Carreño Bellido, R. (2021). *La huelga de Telefónica de 1931 y la organización telefónica obrera española en Málaga*. Universidad de Málaga. Recuperado de: <https://revistas.uma.es/index.php/baetica/article/view/11123/14203>
- Checa Godoy, A. (2011). *Prensa y partidos políticos durante la II República*. (1ª ed.) Salamanca: Ediciones Universidad de Salamanca.
- Constitución para todos (s.d.). *Ley de Defensa de la República española de 1931. 21 de octubre de 1931*. Recuperat de: <https://constitucionparatodos.com/textos-historicos-espanoles/ley-de-defensa-de-la-republica-espanola-de-1931/>
- Espinet, F., Tresserras, J. M. (1997). *La gènesi de la societat de masses a Catalunya, 1880 – 1939*. Universitat Autònoma de Barcelona.
- Esquema 1. (2022). *Esquema utilitzat per a peus de foto amb referenciació numèrica*. Elaboració pròpia.
- Esquema 2. (2022). *Esquema de la maquetació dels suplementos*. Elaboració pròpia.
- Fabre, J. (1990). *Historia del fotoperiodisme a Catalunya (1885 – 1976)*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona.
- Ferré, T. (2018). La Tribuna, primera experiència de diari gràfic català. *Barcelona quaderns d'història*, Núm. 25, pàg. 139. Recuperat de: <https://raco.cat/index.php/BCNQuadernsHistoria/article/view/352234/443358>
- Freund, G. (1993). *La fotografía como documento social*. (5ª ed.). México: Ediciones g. Gili, S.A.
- Gabriel, Maria del M (1995). *200 anys de la premsa diària a Catalunya (1792-1992)*. (6ª ed.). Barcelona: Fundació Caixa de Catalunya.

Ley del Orden Público y de los órganos de conservación, de 30 de juliol de 1933.

Gaceta de Madrid (1933). Recuperat de:

<https://www.boe.es/datos/pdfs/BOE/1933/211/A00682-00690.pdf>

Gómez Mompert, J. L. (1992). *La gènesi de la premsa de masses a Catalunya (1902 – 1923)*. (1^a ed.). Barcelona: Editorial Pòrtic S. A.

González, Antebi, A., Ferré, T., Adam, R., & González, P. (2015). *Repòrters gràfics : Barcelona 1900-1939* [edició fotogràfica:]. Barcelona: Ajuntament de Barcelona.

Guillamet, J. (1994). *Història de la premsa, la radio i la televisió a Catalunya (1641 – 1994)*. (1^a ed.). Barcelona: Edicions La Campana.

Imatge 1. (1932) *Capçalera d'El Día Gráfico 1*. Imatge pròpia extreta de l'Arxiu Històric de Barcelona.

Imatge 2. (1933) *Capçalera d'El Día Gráfico 2*. Imatge pròpia extreta de l'Arxiu Històric de Barcelona.

Imatge 3. (1936) *Capçalera d'El Día Gráfico 3*. Imatge pròpia extreta de l'Arxiu Històric de Barcelona.

Imatge 4. (1934). *Portada amb sistema de buitgravat*. Imatge pròpia extreta de l'Arxiu Històric de Barcelona.

Imatge 5. (1934). *Portada amb sistema de tipogràfic*. Imatge pròpia extreta de l'Arxiu Històric de Barcelona.

Imatge 6. (1931). *Portada amb fotomuntatge*. Imatge pròpia extreta de l'Arxiu Històric de Barcelona.

Imatge 7. (1932). *Doble pàgina amb fotografies retallades*. Imatge pròpia extreta de l'Arxiu Històric de Barcelona.

Fotomuntatge. (2007). Dins Diccionari de la llengua catalana (Ed. 2021). Institut d'Estudis Catalans. Recuperat de:

<https://dlc.iec.cat/Results?DecEntradaText=fotomuntatge&AllInfoMorf=False&OperEntrada=0&OperDef=0&OperEx=0&OperSubEntrada=0&OperAreaTematica=0&InfoMorfType=0&OperCatGram=False&AccentSen=False&CurrentPage=0&refineSearch=0&Actualitzacions=False>

La Tribuna, 23 de març de 1911, portada.

Publicaciones Gráficas S.A. (1928). *La espléndida realidad actual de "El Día Gráfico". La colaboración – La redacción – Los servicios informativos*. Barcelona: Biblioteca de Catalunya.

Salva (2008). *És la petita historia de la meva ciutat*. Recuperat de: <http://terrassacat.blogspot.com/2008/07/ao-1932.html>

Sánchez Vigil, J. M., Olivera Zaldua, M. (2014). *Fotoperiodismo y república*. Editorial Càtedra.

Seoane, M. C., Saiz, M. D. (2007). *Cuatro siglos de periodismo en España: de los avisos a los periódicos digitales*. Madrid: Alianza Editorial.

Sousa, J. P. (2011). *Historia crítica del fotoperiodismo occidental*. (2ª ed.). Editorial Comunicación Social.

Tabla 1. (2022). *Fotògrafs col·laboradors d'El Día Gráfico*. Elaboració pròpia.

Tabla 2. (2022). *Pàgines on apareixen les fotografies*. Elaboració pròpia.

Taula 3. (2022). *Fotògrafs col·laboradors d'El Día Gráfico*. Elaboració pròpia.

Vílchez de Arribas, J. F. (2011). *Historia gráfica de la prensa diaria española (1758 – 1976)*. (1.ª ed.). RBA.